

A Look at the Ottoman Socio-Economic Situation from the Palace Perspective during the Sultan Reşat Period of 1909-1915 in Halid Ziya Uşaklıgil's The Palace and Beyond (Saray ve Ötesi)¹

Halil İbrahim Gül^{1*}

¹Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Çankırı Karatekin University, Çankırı, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 04/01/2025
Accepted: 23/02/2025

JEL Codes: N00, N30, Z11

Acknowledgment: This article is a revised and improved version of the paper presented at Çankırı Karatekin University 2022 I. International Turkiyat Congress.

ABSTRACT

Economics and literature can be brought together in an interdisciplinary study. Both economists and literati can make a new contribution to economics and literature studies with their own perspectives. The relationship between economics and literature can be traced back to before economics was not a branch of science. The relationship of economics, which has just started to develop and progress, with other disciplines is an undoubted fact. It is certain that the way to create new branches of science, including literature, will be paved with the studies carried out with economic theory, economic policy, economic thought, and economic history, which have become the main sciences today, as well as the newly developing branches of economics. Therefore, examining the economic aspects of stories, novels, travel, memoirs, and literary works will bring different perspectives to both branches of science. Halid Ziya Uşaklıgil's work Palace and Beyond (Saray ve Ötesi), which was discussed to see the connection between economics and literature, has proven this idea.

This work of Halid Ziya Uşaklıgil, written in the memoir genre, was conveyed with the descriptive method and supported by economic words, concepts, and rules. Thus, it is shown that there are economic motifs in a literary work. This examination was divided into two parts: Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat.

In this work (memoir type) of Halid Ziya, the political, legal, and economic situation before Sultan Reşat and during Sultan Reşat's reign (1909-1918) (Halid Ziya remained in the palace until 1915) is revealed. Although the Palace and Beyond (Saray ve Ötesi) are predominantly referred to as political memory, it is seen that socio-economic reflections are also mentioned.

The economic events that Halid Ziya witnessed and experienced in the palace during the reign of Sultan Reşat are analyzed through the lenses of economic theory, economic policy, economic history, and economic thought. The presence of economic motifs in a literary work is emphasized. Therefore, an attempt has been made to demonstrate that the themes within any literary work can be linked to economic concepts.

It is an original study that examines Halid Ziya Uşaklıgil and his memoir Palace and Beyond (Saray ve Ötesi) from an economic perspective for the first time. This study is original in its contribution to multidisciplinary research, both in terms of its methodology and approach, offering a novel perspective.

Keywords: Economics, literature, Halid Ziya, Sultan Reşat, history

Halid Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi Eserinde 1909-1915 Sultan Reşat Dönemi Osmanlı Sosyo-Ekonomik Durumuna Saray Penceresinden Bir Bakış

Süreç

Geliş: 04/01/2025
Kabul: 23/02/2025

Jel Kodları: N00, N30, Z11

Bilgi: Bu Makale Çankırı Karatekin Üniversitesi 2022 I. Uluslararası Türkiyat Kongresinde Sunulan Tebliğin Gözden Geçirilmiş ve Geliştirilmiş Şeklidir.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International License

hibrahimgul@karatekin.edu.tr

0000-0003-2428-5373

ÖZET

İktisat ve edebiyat iki ayrı bilim dalı olmasına rağmen disiplinler arası çalışmada bir araya getirilebilir. Gerek iktisatçılar gerekse edebiyatçılar kendi bakış açılarıyla iktisat ve edebiyat çalışmalarına yeni katkılar sağlayabilirler. İktisat ve edebiyat bağı, Osmanlı da 19. yüzyılın son çeyreği ile hız kazanmıştır. Bazı iktisadi olaylar ve kavramlar kurgulanarak kurmaca roman ve hikâyeler yazılmıştır. İktisat biliminin, günümüzde ana bilim dalı haline gelmiş iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisadi düşünce ve iktisat tarihinin yanında, yeni gelişmeye başlayan iktisat sosyolojisi, iktisat felsefesi, davranışsal iktisat gibi iktisat dallarıyla yapılan çalışmalar, edebiyatı da içine almasıyla yeni bilim dalları oluşturma noktasında katkı sağlayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla hikâye, roman seyahat, anı ve genel anlamda edebiyatla ilgili eserlerin iktisadi yönlerini incelemek her iki bilim dalı için farklı bakış açıları getirecektir. Daha önce yapılan çalışmalar gibi iktisat ve edebiyat arasındaki bağı görmek için ele alınan Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" adlı eseri bu düşünceyi ispatlamaktadır. Anı türünde yazılmış olan Halid Ziya Uşaklıgil'in bu eseri orijinal şekli ile aktarılmış ve iktisadi kelime, kavram ve kurallarla desteklenmiş, böylece bir edebî eserde iktisadi motifler olduğu gösterilmiştir. Önce Halid Ziya'nın Osmanlı Sarayında yaşadığı olaylar içinde iktisadi olanlar tespit edilmiş, daha sonra ise bu iktisadi olayların iktisat bilimi içinde nereye konulabileceği, hangi iktisat ana bilim dalı içerisinde yer alabileceği edebiyat ve iktisat arasında bir bağ olduğu betimleme yöntemi kullanılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Eser temel alınarak Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemleri iki kısma ayrılarak bir inceleme yapılmış ve orijinal esere bağlı kalınmaya dikkat edilmiştir. Yazarın tarafsız bir gözle kaleme aldığını söylediği bu iki döneme ait gözlemleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, edebiyat, Halid Ziya, Sultan Reşat, tarih.

¹ Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" eserinde Mehmet Reşat Dönemi (1909-1918) Osmanlı sosyo ekonomik yapısına bir bakış adıyla 08.06.2022 tarihinde Karatekin Üniversitesi uluslararası Türkiyat kongresi sunulan özet bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

Giriş

Saray ve Ötesi

Üç bölüm olarak kaleme alınan eser, Halid Ziya'nın 1936-1940 yılları arasında *Cumhuriyet* ve *Son Posta* gazetelerindeki yazılarından derlenmiş, 1940-1942 yıllarında ise kitap haline getirilmiştir. (Tonga, 2019: 16).

Saray ve Ötesi anı türünde yazılmış bir edebi eserdir. Bu eserden farklı disiplinlerden çıkarımlar yapılabileceği gibi iktisadi çıkarımlar da elde edilmiştir. Bunlar, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemini kapsar. Konunun ana gövdesi Sultan Reşat² dönemidir. Bununla birlikte dönemin daha iyi anlaşılması için çalışma, Sultan Reşat öncesi ile desteklenmiştir. Eser ağırlıklı olarak Sultan Reşat döneminde yaşananları anlatmaktadır. Halid Ziya hatıralarına Dolmabahçe Sarayı'nı tasvirle başlar. İttihat ve Terakki ile Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından bahseder. Daha sonra Sultan Reşat'ın babası Abdülmecid'in yaptırmak istediklerinden bahsederek bunların neler olduğunu anlatır. Sultan Reşat'ın bir yönüyle babasına benzediği fakat diğer bir yönüyle de ondan ayrıldığını söyleyerek yazısına devam eder. Sultan Reşat'ın karakterinin babası ve amcasına benzemediğini de ifade ederek hatıralarını yazmaya diğer konularla devam etmiştir. (Uşaklıgil, 2019: 19).

Halid Ziya'nın hedefi kronoloji, biyografi ya da tarih yazıcılığı yapmak değil, sadece hatıraları kaydetmek olmuştur. Yazar sarayda kaldığı yaklaşık dört yıl içinde pek çok olay yaşamış ve birçok insan karakteriyle tanışmıştır. (Uşaklıgil, 2019: 213). II. Abdülhamid, Sultan Reşat, sultanlar, şehzadeler ve saray erkânı, İttihat ve Terakki onun hatıralarında önemli yer tutmuştur. Eserde iki padişahın dönemi anlatılmaktadır. II. Abdülhamid ve Sultan Reşat. Önce II. Abdülhamid döneminde yaşanan gelişmeler, daha sonra Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından Halid Ziya'nın saraydan ayrıldığı döneme kadar yaşanan olaylar ortaya konmuştur.

Halid Ziya ve Mabeyn Başkâtipliği

Halid Ziya³ Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından sonra Milli İktisat olgusunun kaynağı sayılan İttihat ve Terakki⁴ tarafından Mabeyn Başkâtipliğine atanmıştır. Eserin ortaya çıkması bu görevden sonra vücut bulmuştur. Dolayısıyla Halid Ziya tarafından başkâtiplik görevinde kaleme alınan izlenimler yorumlanmıştır. Eserin ve Halid Ziya'nın görevinin ne olduğunun anlaşılması için mabeyn kurumunun açıklanması gerekmektedir⁵. Osmanlı'nın her döneminde var olan bu

² Sultan Reşat, 36 Osmanlı padişahı içinde 35. padişahdır. 1844-1918 yılları arasında yaşamıştır. 1909 yılında tahta çıkmış, vefat ettiği tarih olan 1918 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Oldukça geç bir yaşta 64 yaşında tahta çıkması Balkan savaşları, bağımsızlık hareketleri, Çanakkale savaşları ve I. Dünya savaşı onun yönetimindeki şanssızlığı olmuştur. Bununla birlikte meşrutiyetin yerleşmesi ve kurumsallaşmanın gelişmesinde aynı zamanda eğitim ve öğretimin yediden ele alınmasında önemli görevler üstlenmiştir. Yine Sultan Reşat kadın haklarını savunmuş, kadınlar için bir üniversite kurmuş ve kadınlara bazı görevler vermiştir. Tarihe de oldukça önem veren Sultan Reşat tarihi Osmanlı encümenini kurarak çok önemli bir katkıda bulunmuştur (Karaoğlu, 2001: s.261).

³ İstanbul Eyüp'te doğan Halid Ziya, Yeşilköy'de vefat etmiştir. Uşaklı Helvacı zadelere mensup olduğu için Uşaklıgil soyadını almıştır. Halid Ziya tüccar bir aileden gelmesine rağmen ticaretle uğraşmamış, kendini edebiyat ve sanata vermiştir. Mevlâna ve Şirazi onun hayatında önemli rol oynamıştır. Çok yüksek bir eğitim alan ve birçok dil bilen Halid Ziya kendisini edebiyat ve tiyatrodaki geliştirmişti. Fransızcaya oldukça hâkim olan Halid Ziya, Fransızca, Türkçe ve edebiyat öğretmenliği de yapmıştır. Fransızca eserleri tercüme etmiş aynı zamanda Osmanlı bankasında tercüman ve muhasip olarak çalışmıştır. Serveti Fünun edebiyatının temsilcilerinden biri olan Halid Ziya birçok dergide görev almış ve yazılarını yayınlamıştır. İktisat ve idareyle ilk tanışması Osmanlı bankasında olan Halid Ziya reji (tütün) işletmesine müdür olarak atanmıştır. 1908 tarihi onun için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte reji müdürlüğüyle beraber yazılarını da çeşitlendirmeye başlamıştır. Ayrıca aynı yıl İttihat ve Terakki'ye katılarak bir nevi sarayın kapılarını açmıştır. İttihat ve Terakki'nin vasıtasıyla Paris, Bükreş ve Almanya seyahatine çıkmıştır. Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından sonra yine İttihat ve Terakki'nin etkisiyle saraya başmabeyinci olarak atanmıştır (Kerman, 2012: 227-229).

⁴ Bir grup aydın tarafından yeni bir yönetim tarzını savunan, milli olma, millilik kavramlarını ortaya atan ve milli iktisat uygulamalarını savunan teşkilatın adıdır. Paris'te kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin birleşmesinden 1907'de İttihat ve Terakki cemiyeti doğmuştur. İttihat Terakki padişahların değişmesinde önemli rol oynamıştır (Aslan, 2008: 106-109). İttihat ve Terakki fikri yapısı, çıkardığı basın yayın organları, destekçileri ve gelir kaynaklarıyla cumhuriyete geçiş sürecinde etkili bir rol oynamıştır. İktisadi milli bağımsızlıktan yola çıkan bu topluluk içinde yer alan Tekin Alp ve gazetesi iktisadiyat, milli iktisat kavramının yayılmasında halk ve aydın kesim tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır (Toprak, 2012, s. 109). Milli iktisat ve İttihat ve Terakkiyle özdeşleşmiştir ya da tam tersi İttihat ve Terakki milli iktisatla özdeşleşmiştir. Çünkü Türk yurdu dergisi kuluçka döneminde olan bu düşünceyi 1915 yılında olgunlaştığını ve milli iktisadın doğduğunu yazmıştır. Müdahalecilik mi, serbestlik mi tartışmaları yöntem açısından milli iktisadın yol haritasını çizmiştir (Toprak, 2012, s. 110). Bazı aydınlar Almanya'nın kalkınmasında önemli rol oynayan Friedrich List'in korumacı yöntemini tercih etmişlerdir. İttihatçılar List'in savunduğu gibi ekonomi ve politikayı milli iktisat altında bir potada eritmeyi düşünmüşler ve bu yolda ilerlemişlerdir (Toprak, 2012, s. 112). İttihat ve Terakki 1916 döneminde kongreler düzenlemiş ve işe sorununun giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Eserde incelenen zaman aralığı 1909-1915 olduğundan bu dönemden sonra yaşananların üzerinde durulmamıştır.

⁵ Mabeyn (مابین) kelimesinin aslı Arapça olup, iki şeyin arası manasındadır. Bu kelime Osmanlı sarayındaki iç ve dış hizmetlerin bir nevi uyumunu sağlayan bir yapılandırma. II. Mahmut döneminde gelişmeye başlayan mabeyn kurumu daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğramıştır. II. Abdülhamid'le birlikte işlem hacmi ve istihdam açısından genişlemiştir. Bu dönemde mabeyn dairesi özel ve

kurum, yüzyıllar içinde padişahların da değişmesiyle farklılaşmış, gelişmiş ve zamanla yeniden yapılandırılmıştır. Mabeyncilik kurumunda ilk önemli değişiklik I. Abdülhamid zamanında yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murat dönemlerinde de çok az değişikliğe uğrayarak varlığını sürdürmüştür. II. Abdülhamid döneminde ise mabeyn kurumları ve mabeyn başkâtipliği hizmet alanı genişlemiş ve bu kurumlarda hizmet veren kişi sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde düzenli çalışan bir mabeyn başkâtiyeti kurulmuş ve resmî kurumlararası yazışmaları idare etmiştir. II. Abdülhamid'den sonra Sultan Reşat döneminde bu kurumda düzenlemeye gidilmiş, bazı bölüm, birim ve hizmetler kaldırılmış, çalışan sayısı azaltılarak tasarruf tedbirleri uygulanmıştır (Akyıldız, 2003: 283-286). Halid Ziya bu eserinde, önemli işlev gören bu kurum ve saray içinde yaşananları bizzat kaleme almıştır. Siyasi kararlar, saray içi günlük hayat, halkla ilişkiler, idari mekanizma ile birlikte kaleme alınan konulardan biri de yaşanan iktisadi olaylardır.

Materyal ve Yöntem

İktisat ve edebiyat iki ayrı bilim dalı olmasına rağmen disiplinler arası çalışmada bir araya getirilebilir. Gerek iktisatçılar gerekse edebiyatçılar kendi bakış açılarıyla iktisat ve edebiyat çalışmalarına yeni katkılar sağlayabilirler. Bu konuda birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Özellikle kurgu roman ve hikâye türlerinde 19.yüzyıl son dönemi ile beraber iktisadi motifler görülmeye başlanmıştır. İktisat edebiyat ilişkisine doğrudan temas eden yazarlar olduğu gibi dolaylı olarak yazarın yazılarından çıkarımlar yapılarak elde edilen iktisat ve edebiyat irtibatına ulaşılabilir. 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren romanlarda iktisadi olaylara rastlanır. Özellikle Ahmed Mithat Efendi, Mizancı Murat Bey ve Hüseyin Cahit Yalçın başta olmak üzere iktisadi olayları romanlarında işlemişlerdir (Kılınçoğlu, 2017: s. 232). Bu dönem Roman ve hikâyelerinde geçen kahramanlar ve olaylar iktisata uyarlanarak tasarlanmıştır. Oysa Halid Ziya Uşaklıgil'in eseri bir roman ya da hikâye değil, bir hatırat, anı, ya da yaşanmış olaydır. Dolayısıyla kurgu romanlarından ayrılmaktadır. Gerçek yaşanmışlardan yola çıkılarak iktisat biliminin neresine konulabileceği üzerinde durulmuştur.

İktisat ve edebiyat arasındaki bağ, iktisadın bir bilim dalı olmasından daha önceye götürülebilir. Edebiyata kıyasla gelişmeye ve olgunlaşmaya daha yeni başlayan iktisat biliminin, diğer disiplinlerle ilişkisi şüphe götürmez bir gerçektir. İktisat biliminin, günümüzde ana bilim dalı haline gelmiş iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisadi düşünce ve iktisat tarihinin yanında, yeni gelişmeye başlayan iktisat sosyolojisi, iktisat felsefesi, davranışsal iktisat gibi iktisat dallarıyla yapılan çalışmalar, edebiyatı da içine almasıyla yeni bilim dalları oluşturma noktasında katkı sağlayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla hikâye, roman seyahat, anı ve genel anlamda edebiyatla ilgili eserlerin iktisadî yönlerini incelemek her iki bilim dalı için farklı bakış açıları getirecektir. İktisat ve edebiyat arasındaki bağı görmek için ele alınan Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" adlı eseri bu düşünceyi ispatlamaktadır. Yapılan diğer çalışmaları göz ardı etmeden tekil yaklaşımdan uzak, alana katkı sağlamış diğer kaynakların ışığında yeni bir tarzda makale ortaya konmuştur. Daha önce iktisat ve edebiyat üzerine yapılan çalışmalarda Halid Ziya Uşaklıgil ve onun eseri Saray ve Ötesi'nin çalışılmadığı görülmüştür.

Anı türünde yazılmış olan Halid Ziya Uşaklıgil'in bu eseri orijinal şekli ile aktarılmış ve iktisadî kelime, kavram ve kurullarla desteklenmiş, böylece bir edebî eserde iktisadî motifler olduğu gösterilmiştir. Önce Halid Ziya'nın Osmanlı Sarayında yaşadığı olaylar içinde iktisadi olanlar tespit edilmiş, daha sonra ise bu iktisadi olayların iktisat bilimi içinde nereye konulabileceği, hangi iktisat ana bilim dalı içerisinde yer alabileceği edebiyat ve iktisat arasında bir bağ olduğu betimleme yöntemi kullanılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Eser temel alınarak Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemleri iki kısma ayrılarak bir inceleme yapılmış ve orijinal esere bağlı kalınmaya dikkat edilmiştir. Yazarın tarafsız bir gözle kaleme aldığını söylediği bu iki döneme ait gözlemleri yorumlanmıştır.

Sultan Reşat'ın 1909 ile 1918 yılları arasında hüküm sürmesine rağmen, Halid Ziya'nın bu eserinde (anı türünde) Sultan Reşat öncesi ve yazarın sarayda görevli olduğu 1915 dönemine kadar yaşanan siyasi, hukuki tecrübelerde kullanılarak ekonomik durum ortaya konmuştur. Saray ve Ötesi çoğunlukla siyasal anı türünde bir eser olarak adlandırılmakla birlikte, eserde sosyal- ekonomik yansımaları da değinildiği görülmektedir. Bu ekonomik yansımalar Osmanlı maliyesinin idaresi, tasarruf, milli iktisat düşüncesi, maliye bakanları, vergi konuları başta olmak üzere diğer iktisadi konuları da kapsamıştır. Ayrıca eserde karşımıza çıkan siyasi olaylar, uluslararası ilişkiler, çatışma, gerginlik ve bağımsızlık hareketleri, iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Halid Ziya'nın, Sultan Reşat döneminde sarayda yaşadığı, gördüğü ve tecrübe ettiği iktisadi olaylara nasıl baktığı, iktisat teorileri, iktisat politikaları, iktisat tarihi ve iktisadi düşünce açısından incelenmiştir. İktisat bilimi içinde yer alan

resmi olmak üzere ikiye ayrılması ve içinde farklı hizmet alanları oluşturularak hizmet vermeye devam etmiştir. İlk dönemlerde hizmet veren mabeyn kurumu ile II. Abdülhamid dönemindeki mabeyncilik arasında önemli bir fark olmamasına rağmen mabeyn başkâtiyeti sayısında büyük bir artış olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ise sayının oldukça azaldığı gözlenmektedir. 1908'den sonra II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra gözle görülür bir azalma olmuştur. 19. yüzyıla kadar ayrı olan mabeyn ve selamlık kurumları birleştirilerek tek bir çatı altında toplanmıştır. (Akyıldız, 2003: 283-286).

bu bilim dallarından yararlanılarak bir edebi eserde iktisadi motiflerin varlığına vurgu yapılmıştır. Herhangi bir edebi eserin içinde yer alan kurgulanmış roman ve hikâyenin yanında gerçek olayları anlatan hatırat ya da anı türü konuların iktisatla bir bağı olabileceği gösterilmiştir. Halid Ziya'nın bu eserinden yola çıkarak farklı edebi türlerde de iktisadi konuların olabileceği olasılığını karşımıza çıkarmıştır. Dolayısıyla şimdiye kadar çalışılmamış ya da göz ardı edilmiş edebi eserlerin iktisadi yönü daha önce yapılmış çalışmaların yanına yeni bir çalışma daha eklenmiştir. Halid Ziya, Sultan Reşat döneminde görev almasına rağmen Sultan Abdülhamid dönemini de gözlemlemiş ve yaşanan olayları kendi bakış açısıyla kaleme almıştır. Bu durum, makalenin ortaya çıkmasında her iki dönemi karşılaştırma fırsatı vermiştir. Bu karşılaştırma sonucu birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Sultan Abdülhamid'in ve saray mensuplarının harcamalarındaki fazlalıkla birlikte, yemek ziyafetlerindeki aşırılık, bir taraftan halkın geçim derdinde iken; diğer yandan saraydaki israf ve savurganlığın oldukça fazla hissedilmesi esere göre vardığımız sonuçlardan birisidir. Buna karşılık Sultan Reşat döneminde ise harcamaların kısılması ve hazine gelirlerinin artırılması, israf ve savurganlıktan kaçınılması için mücadele edilmesi yine eserden çıkardığımız sonuçlardan bir diğeridir. Bunun yanında iktidar mücadelesi, dış ilişkilerin yönetilmesi, bağımsızlık hareketlerinin önüne geçilmeye çalışılması, Osmanlı saraylarının yönetimdeki etkisi de elde edilen diğer sonuçlardandır. Osmanlı iktisat tarihi açısından Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat döneminin belge, kitap ansiklopedi ve diğer yazılı kaynaklar dışında edebi esere nasıl yansıdığı gösterilmiştir. İktisat teorisi ve iktisat politikası açısından maliye bakanları ve bu bakanların uyguladığı iktisat politikaları yorumlanmıştır. Dolayısıyla eserin, iktisat bilimi açısından değer taşıdığı tüm yönleriyle ortaya konmuştur. Aynı şekilde bu eser sayesinde Osmanlı iktisadını anlamak için bütün edebi eserlerin kapsamlı bir biçimde elden geçirilmesi gerekliliği yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. Bu çalışmada Halid Ziya Uşaklıgil'in "Saray ve Ötesi" eseri baz alınarak yukarıda sayıldığı gibi birtakım sonuçlar ortaya konmuştur. Bu çalışma bu alanda ilk olmamakla beraber daha sonra yapılacak çalışmalarda, iki farklı edebi yazarın iki farklı hatıratındaki iktisadi motifleri ve Osmanlı ekonomisinin yapısı karşılaştırmalı olarak ortaya konabileceğini göstermiştir. Herhangi bir dönemin iktisat tarihini anlamak için o döneme ait kitaplar, gazete, dergi ve arşiv belgelerinin yanında edebi eserlere de ihtiyaç olduğu çalışma sonucunda kendini göstermiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in anı türündeki eseri olan "Saray ve Ötesi'nin" ilk defa iktisadi açıdan incelenmesi özgün bir çalışmadır. Multidisipliner çalışmalara yöntem ve yaklaşım açısından katkı sağlaması, yeni bakış açısı kazandırması yönünden de özgün bir çalışma olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu çalışma, bulunan sonuçlar bakımından son derece önemlidir. Osmanlı sarayında önemli bir mevkide görev alan, edebi yönü ağır basan aynı zamanda iktisatçı, maliyeci ve idarecilik yönü olan bir şahsiyet tarafından tarafsız bir gözle yazılması, iki dönemin de (Sultan Abdülhamid ve Sultan Reşat) yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi fırsatını vermiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi Eserinde 1909-1915 Sultan Reşat Dönemi Osmanlı Sosyo-Ekonomik Durumuna Saray Penceresinden Bir Bakış

Halid Ziya'nın Sultan II. Abdülhamid Dönemi Gözlemleri

Halid Ziya, II. Abdülhamid'i anlatırken önce onun oğullarını tasvirle başlar ve birkaçının kibirli ve züppe, Burhaneddin'in ise en zeki oğlu olduğunu söyler. II. Abdülhamid'in ise el becerilerinden bahsederek, marangozluğu çok sevdiğini ve birçok ürün ortaya koyduğunu dile getirir (Uşaklıgil, 2019: 150, 453). Bununla birlikte elbise ve giyim kuşama önem verdiğini, tabanca, tüfek ve her türlü silaha sahip olduğunu belirtir (Uşaklıgil, 2019: 453). Bu ürünlerin daha sonra Hazine-i Hassa'ya⁶ oradan da meslek liselerine verildiğini söyler. Ayrıca Halid Ziya, II. Abdülhamid'in hayvanları çok sevdiği ve Beyoğlu'nda bulunan evcil hayvan satış yerlerinden Avrupa'dan getirilen birçok hayvan satın aldığı ve bunları beslediğini tasvir eder. (Uşaklıgil, 2019: 61-62,454). Ancak hanedanlık içinde güvercinlere merak konusunda Sultan Vahdettin ve Sultan Reşat'ın II. Abdülhamid'den daha önde olduğunu vurgular (Uşaklıgil, 2019: 454).

Halid Ziya, II. Abdülhamid'in özelliklerinden bahsettikten sonra Yıldız Sarayı'nı ve içini yansıtır. Yıldız Sarayı'ndaki⁷ çalışanları binlerle ifade ederken; gelen giden insan yoğunluğu, hizmetliler ve sarayın içinde görevli meslek sahibi sayısının çokluğu ile hazineden para çıkışının oldukça fazla olmasını ortaya koyar. Bununla birlikte israf ve savurganlık, aynı zamanda tüketim çılgınlığının en yüksek düzeyde olması, sarayda yüzlerce canlı hayvan kesilmesi ile birlikte yakacak odun bulamayan halkın durumu da yazarın gözlemleri arasındadır (Uşaklıgil, 2019: 42-46).

İsraf ve savurganlık kavramları insanlık tarihinden bu yana var olmuş ve olmaya devam etmektedir. İktisadın da inceleme alanına giren bu kavramlar İlk çağ düşünürlerinden Eflatun ve Aristo'dan başlayarak modern iktisat teorilerinde kendine yer bulmuştur. Eflatun ve Aristo, israf ve savurganlık kavramının dolaylı olarak üzerinde dururken aşırılıktan kaçınma ve orta yol kavramından bahsetmişlerdir. Ayrıca Aristo insan ihtiyaçlarının sınırlı olmasına rağmen insan istek

⁶ Padişahın gelir ve giderlerinin resmi bir teşkilat tarafından yönetilmesidir. Klasik dönem Osmanlı'da padişah harcamaları tanzimatla yeni bir yapılanmaya giderek Hazine-i Hassa olarak adlandırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde aşırı derecede açık veren bu kurum Sultan Reşat'la birlikte yeniden yapılandırılmıştır (Terzi,1998: 137-141).

⁷ Yıldız sarayı, Sultan II. Abdülhamid'in 1876- 1908 yılları arasında kullandığı saraydır. II. Abdülhamid burayı güvenlik amacıyla seçmiştir. Topkapı ve Dolmabahçe'den sonra üçüncü idare merkezi olmuştur (Engin, 2015: 169).

ve arzularının sınırsız olduğunu söylemiştir. İstek ve arzuların sınırsız olması dolaylı olarak israf ve savurganlığa sebebiyet verecektir. Yine aynı şekilde Eflatun ve Aristo'dan sonra fakirliğin ortaya çıkması mal üretiminin artırılması yerine ihtiyaçların azaltılması fikri ön plana çıkmıştır (Bayoğlu, 2012: 20-31). Bu dönemde Sinizm ve Epikürlük düşüncesi de bu fikri destekleyici görüşler ortaya koymuştur (Okandan, 1941: 404-830). Osmanlıda israf ve savurganlık nasihatnamelerde yer almıştır. İsrاف ve savurganlığın nasihatnamelerde işlenmesi 16. Yüzyıla kadar götürülebilir. İsrاف, gereksiz harcama ve savurganlık bunlarla birlikte ticaretin nasıl yapılması gerektiği nasihatnamelerin içinde kendisine yer bulmuştur (Kaplan, 2001: 152-171). 16. ve 17.yüzyıl nasihatnamelerinde, ahlaki, tasavvufi ve dini konulardan daha çok yönetim, idare ve ticari konular ağırlık kazanmıştır (Pala, 2006: 409-410). Sonraki dönemde modern iktisadın başlangıcı kabul edilen klasik iktisat ve daha sonra ortaya çıkan neo-klasik iktisat, kurumcu iktisat gibi iktisadi sistemler, para, tasarruf ve yoksulluk konusunda teoriler ortaya koyarak bu konuların evrensel olduğunu göstermiştir. Modern iktisadi akımların yanında Osmanlı iktisadi uygulamalarının temel kaynağı olan İslam iktisadında⁸ da yoksulluk, israf ve savurganlık önemli konulardan biri olmuştur. Modern iktisatta arz ve talebin denge kriteri önemli yer tutarken, İslam iktisadı içinde de toplumun dengesini sağlayacak adalet ve refah önemli bir yer tutar. Bu adalet ve refahın sağlanmasında da israf ve savurganlıktan kaçınılması kayda değer bir durumdur (Tabakoğlu, 2013: 64,67). İktisatta ağırlıklı olarak kullanılan bu kavramlar, Halid Ziya'nın Saray ve Ötesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Halid Ziya, saray mutfagının binlerce kişiyi ağırlarken, fazla yemeklerin Yıldız ve çevresinde oturan zenginler dahil çok küzi bir rakama herkese dağıtıldığını belirtir (Uşaklıgil, 2019: 46-47). Burada her gün yapılan bu uygulamanın hazineye oldukça yük getirdiği, gün geçtikçe artan bütçe açığı ve dengesizlik oluşturduğunu, eserde yer alan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bütçe açığı iktisatta makroekonomi ve kamu maliyesinin önemli konularından biridir. Bu sorunun çözülmesinde maliye ve para politikaları uygulanmıştır. Keynesyen maliye politikası ve monetarist para politikaları bütçe açığı ve dengesizliğinin giderilmesinde ön plana çıkan iktisat teorileridir (Bozkurt ve Göğül, 2010: 29-42).

II. Abdülhamid'in hüküm sürdüğü dönemde Dolmabahçe Sarayı'nın terk edilmişliği, bakımsızlığı, çatıların akması, perdelerin yırtılmış ve tamire muhtaç olması dikkate değer başka bir durumdur. II. Abdülhamid döneminden kalan saray mutfak ve saray ahır en bozuk, en çarpık ve bir an evvel düzeltilmesi gereken yerler olarak eserde ön plana çıkarılmıştır (Uşaklıgil, 2019: 38-42,103). Burada bir taraftan israf ve savurganlık, diğer taraftan ise Dolmabahçe Sarayı mutfak ve müştemilatının bakımsızlığı, tezat ve çelişkilerin olduğunun önemli bir göstergesi olmasına rağmen, Sultan Reşat'ın Dolmabahçe Sarayı'nın yenilenmesi için yeterli bütçe tahsis etmediği anlaşılmaktadır. Halid Ziya'nın kendi bulunduğu dönem içinde genel olarak Osmanlı saraylarının bakımsız ve tamir ihtiyacının olması, vurguladığı konulardan biridir. Bununla birlikte Yıldız Sarayı insan yoğunluğu, ziyaretçi sayısı, menfaat gruplarının çokluğu, hareketlilik ve debdebesi ile dikkat çekerken; Dolmabahçe Sarayı ise tam aksine daha az insan, daha az ziyaretçi ve daha sakin bir görünüm arz ettiği eserden yaptığımız bir çıkarımdır (Uşaklıgil, 2019: 106).

Eserde ayrıca maliye bakanlığı yapan Mehmet Cavit⁹ ve Mustafa Nail Beyler¹⁰ tarafından sarayların iyileştirilmesi konusunda yeteri kadar ilgi gösterilmediği belirtilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 122). Mehmet Cavit Bey, maliye bakanlığı yaptığı dönemde kritik kararlara imza atmıştır. Liberalizmin Türkiye'ye gelişinde, taraftar bulmasında ve hayata geçirilmesinde oynadığı rol yadsınamaz bir gerçektir. Mehmet Cavit Bey, iktisadın yeni bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemde, iktisadi konuların neredeyse tümünde fikirler ortaya koymuştur. Ülkenin kalkınma ve büyümesinin, servet edinimi ve bölüşümü, nüfus artışının ekonomiye yansımaları, sermaye ve yatırım ile birlikte faize karşı duyarlılığı üzerinde durmuştur. Bununla birlikte emek, ücret, sigorta ve kooperatiflerin borç alacak ilişkilerinde önemli açıklamalarda bulunmuş; maliye bakanı olduğu dönemde uygulamaya çalışmıştır (Öznel, 2000: 12-19). Mehmet Cavit beyin en önemli özelliği korumacı ve devlet müdahaleciliğine karşı olması aynı zamanda zenginliğin kaynağının sanayiden çok zirai hasılda olduğuna inanmasıdır (Toprak, 2012: s. 110). Mustafa Nail Bey de sarayda farklı dönemlerde maliye bakanlığı yapmıştır. Görev yaptığı dönemde liberal iktisat politikaları uygulamaya gayret göstermiştir. Mehmet Cavit ve Mustafa Nail'in icraatlarının Halid Ziya tarafından vurgulanması, Osmanlı iktisat düşüncesinin de esere yansımalarını göstermektedir.

⁸ Batı kapitalizmine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan İslam iktisadı kavramı, 20.yüzyıl başlarında tartışılmaya başlamış ancak bir birikimin oluşması ve yoğunlaşması 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. II. Dünya savaşından sonra İslam iktisadı kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın yayılması ve kullanılmasında Hintli, Pakistanlı ve Bangladeşli araştırmacılar ön plana çıkmıştır. Osmanlı'da da tartışılan İslam iktisadı kavramı, Hintli ve Pakistanlıların etkisiyle cumhuriyet döneminde de kendisine yer bulmuştur. (Tabakoğlu, 2013: 71-75).

⁹ Mehmet Cavit Bey (1875-1926), Selanik'te dünyaya gelmiş, tüccar bir aileye mensuptur. İlk eğitim hayatına Selanik'te başlayan Mehmet Cavit Bey, daha sonra İstanbul'da eğitimini tamamlamıştır. İlk iş hayatına ziraat bankasında başlamış daha sonra istatistik müdürlüğü, matematik, maliye, ilmi iktisat dersi hocalığı ve katiplik görevlerinde bulunmuştur. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki cemiyetlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Milletvekili seçilmiş ve maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Serbest piyasa ekonomisi, liberalizm ve müteşebbisliği ön plana çıkaran bir kişiliğe sahiptir. Yönetici, iktisatçı ve siyasetçi özelliklere sahip Mehmet Cavit Bey başta iktisat olmak üzere birçok alanda eser ortaya koymuştur (Öznel, 2000: 7-9).

¹⁰ Mustafa Nail Bey, İstanbullu olup, mülkiyede okumuştur. Türkçe ve coğrafya öğretmeniği yapmıştır. Daha sonra ticaret, dış işleri ve maliye bakanlığında çalışmıştır. Millet vekilliğine seçilmiş ve maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Okullulaşma ve eğitim alanında önemli hizmetleri olan Nail Bey aynı zamanda maliyede de önemli katkılar yapmıştır. (Ergün, 1996:) <http://www.oktayaras.com/mustafa-nail/tr/29365>

Halid Ziya'nın üzerinde durduğu diğer bir konu Hazine-i Hassadır. Padişahın özel harcamalarının yapıldığı Hazine-i Hassa idaresine vurgu yaparak, II. Abdülhamid döneminde Sakızlı Ohannes¹¹, Portakal Mikail¹² ve Agop Paşaların¹³ oluşturduğu kurallar çerçevesinde idare edildiğini ve daha sonraki dönemde de bu kuralların devam ettiğini söyler (Uşaklıgil, 2019: 34). Sakızlı Ohannes klasik iktisadı incelemiş, Smith, Ricardo, Say, Malthus gibi iktisatçıların düşüncelerini yorumlamıştır. Dolayısıyla Ohannes, devlet müdahaleciliğine karşı Laissez Faire¹⁴ yani serbestlik düşüncesiyle ön plana çıkmıştır (Kılıçaslan, 2020: 29-52). Kendi dönemine göre oldukça modern sayılabilecek iktisat kitabı yayınlamıştır. Bu kitap o dönem Osmanlı idare yapısında kayda değer bir etki yapmıştır. Sakızlı Ohannes, Portakal Mikail'in ölümü üzerine maliye bakanlığı görevine getirilmiştir. Agop Paşa da diğerleri gibi sarayın mali işlerini yürütmüştür. II. Abdülhamid'in çok güvendiği biri olan Agop Paşa uyguladığı iktisat politikasıyla II. Abdülhamid'in servetini artırmasında önemli katkı sağlamıştır (Dadyan, 2016: 1-4). Agop Paşa farklı dönemlerde üç defa maliye bakanlığı yapmıştır. Görevi esnasında çevre temizliğinin sağlanması, maliyede çalışanlar için ödül ve ceza uygulaması, verimliliğin artırılması için bakanlıkların birleştirilmesi ve ayrılması gibi hazineye kaynak sağlamada birçok değişiklik ve yeniliğe imza atmıştır (Turşucu ve Yel: 722-734).

Eserde öne çıkan bir diğer husus da II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda bir tütün üretim merkezi kurmasıdır. Burada üretilen her çeşit tütün ve tütün ürünlerinin Yıldız Sarayı ve diğer yerlerin ihtiyacını karşılamada yeterli olduğu üzerinde durulmasıdır. Bu tütün üretim tesisinin Halid Ziya tarafından yasa dışı olarak tanımlanması ve tütün kanununa (tabi olmayan) aykırı olarak faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmesi eserde dikkat çeken hususlardan biridir. Halid Ziya, Yıldız Sarayı'nda bir tütün üretim tesisinin olmasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Abdülhamid sarayının bir tütün imalgâhı vardı ki bunu idare etmek için etraftan celbedilen yaprak tütünlere, gerek orada yapılan sigaralarla yapılmış tütünlere, inhisar usulünün her türlü ahkamından kurtulur ve bu imalgâh adeta inhisar varidatını mühim bir mikyasta tehdit eden bir kaçak menbası ehemmiyetini almakla beraber her türlü teşebbüslerin ve müracaatların akamete uğramasıyla fütursuz ve pervasız çalışarak, sade saray halkını değil, Yıldız kışkılarıyla etrafı da doyuruyordu” (Uşaklıgil, 2019: 106-107).

Osmanlı'da tütün ülkeye girdiği tarihten buyana parasal açıdan son derece önemli olmuştur. Özellikle Ege Bölgesinde ön plana çıkan tütün Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz Bölgesinde de üretilmiştir. Tütün üretiminin oldukça karlı bir iş kolu olması gelirlerin idare edilmesini gerekli kılmış ve Duhan¹⁵ idaresi kurulmuştur. Böylece tütün, tekel bir özellik kazanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı'nın dış borç ödemelerine karşılık tütün gelirleri Duyun-u Umumiyyeye verilmiştir (Demir, 2019: 419-440).

Eserde tütün işletmesi gibi adı geçen bir diğer tesiste Yıldız Sarayı'nın içinde kurulan çini fabrikasıdır. Bu fabrika sarayın tüm tabak çanak ihtiyacını karşılamıştır (Uşaklıgil, 2019: 157). II. Abdülhamid'in desteğiyle kurulan bu fabrika üç ana dönemde faaliyetlerini sürdürmüştür. II. Abdülhamid dönemi, II. Abdülhamid sonrası ve savaş dönemi. I. Dünya Savaşı'nda fabrika haberleşme malzemesinin üretilmesi için kullanılmıştır. Dolayısıyla asli görevi dışında kullanılan bu tesis çok kritik bir rol üstlenmiştir (Damalıbağ, 2015: 251-254). Ancak birçok malzemenin ve sofra malzemelerinin hazır olarak Avrupa'dan getirilmesi sadece renklendirme ve süsleme işinin saraydaki fabrikada yapılması söylentilere ve hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Halid Ziya'nın tespitlerine göre yurt dışından usta getirilmesi ve bunlara oldukça yüksek maaş ödenmesi, çini fabrikasının üretim maliyetinin yükselmesi dolayısıyla, gelirin gideri karşılayamaması sonucu zarar ettiğini belirtmiştir. Halid Ziya'nın çini fabrikası ile söyledikleri eserde şu şekilde ortaya konmuştur:

¹¹ Sakızlı Ohannes ya da Artin Ohannes İstanbul'da doğan, Ermeni asıllı bir Osmanlı bürokratıdır. Paris ve Venedik ruhban okulunda eğitim görmüştür. Türkçenin yanı sıra, Fransızca, İngilizce ve Ermenice okuyup yazabilen Ohannes ilk meslek hayatına tercüme odasında başlamıştır. Devlette farklı birçok görev üstlenen Ohannes, II. Abdülhamid döneminde maliye içinde önemli bir yere sahip Hazine-i Hassa müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Osmanlı iktisat derslerin ilk hocalarından biridir. İktisatla ilgili birçok kitap yayınlamıştır (Kılıçaslan, 2020: 29-52).

¹² Portakal Mikail Osmanlı Mektebi Mülkiyede (Siyasal Bilgiler Fakültesi) ders vermiş, II. Abdülhamid döneminde maliye bakanlığı görevinde bulunmuştur. Onun ölümünden sonra maliye bakanlığı görevine Sakızlı Ohannes getirilmiştir. Türkçe ve Fransızca'yı son derece güzel konuşan Osmanlı maliyesinde görev almış üç önemli Ermeni'den biridir (İhsan, 1897).

¹³ Agop Paşa ya da Agop Kazazyan Paşa olarak bilinir. (1836-1891). Bir esnafın oğlu olarak doğmuş, iyi eğitim alamamış birisidir. İlk çalışma hayatına bir Ermeni kilisesinde muhasebeci olarak başlamış daha sonra farklı görevlerde bulunduktan sonra Osmanlı bankasında istihdam edilmiştir. Bankadaki yolsuzlukları ortaya çıkararak dikkatleri üzerine çekmiştir. Finans ve mali çevrelerce önemli bir yere sahiptir. Milletvekili seçilmiş ve mali zekasından dolayı II. Abdülhamid'in danışmanlığına yükselmiştir. Döneminde borç batağı içinde olan Hazine-i Hassa kurumu iyileştirmek için görevlendirilmiştir. Boş arazileri padişahın üstüne kaydederek padişahın zenginleşmesini sağlamıştır. Ayrıca borçların ötelenmesi ve ödenmesinde çek kullanmasıyla bir ilki gerçekleştirmiştir (Dadyan, 2021:1-4).

¹⁴ “Laissez-faire ve laissez passer” kavramları bırakın yapınlar bırakın geçsinler anlamında kullanılır. Fizyokrasi okulun temel felsefesini teşkil eder. Doğal bir düzen fikrinden yola çıkarak, ekonomiye herhangi bir müdahale olmamasını savunur. Zenginliğin kaynağının zirai üretim olduğunu kabul eder. Liberalizmin önemli savunucularıdır. Bu görüşüyle kendinden sonra gelen klasik iktisat düşünceye yol gösterici olmuştur (Ölmezogulları, 2016: 63,64)

¹⁵ Duhan Arapça bir kelime olup; duman, tütün, inhisar-ı duhan, tütün inhisarı ve reji anlamında kullanılmıştır (Kamus-u Türki: 603, sıra.1).

“Yıldız dünyasına seri bir nazar atmış olduk. Buna ilave edilecek başka tafsilatla olmakla beraber bunlarda tevakkuf etmeyeceğim. Yalnız hal’i müteakip, mukadderatı bir türlü taayyün edemeyen ve galiba elan bugün ne olacağına karar verilemeyen bir çini fabrikası vardır ki Abdülhamid burada bir Serves, Nymphenburg, bir Meissen kabilinden muazzam bir fabrika kurmak dairesine çıkmamakla beraber oldukça şayan-ı dikkat şeyler imal ettirebilmiş, hele sarayların tabak ihtiyacını tamamen temin etmişti. Bu fabrikanın mamulatından olan birçok küpler, vazolar vesair bu kabilden evani muhtelif sarayların şurasını burasını tezyin etmektedir. Hikâye ederler ki bunlardan çoğu beyaz olarak Avrupa’dan ezcümle Fransa’dan celbolunarak ancak telvin, tezhip ve tezyin kısımları Yıldızda ikmal edilirmiş. Akla pek yakın bu rivayet hakikatse Yıldız fabrikasının en büyük sanat meziyeti hükümden sakit olmuş oluyor. Onun lehine kaydedilsin diye tertip edilmiş olan bu Sania Selim Melhame ve İzzet Holo tarafından düşünülmüş. Ancak buraya dökülen para, hususuyla ecnebi mütehasıslara verilen tahsilat düşünülecek olursa istihsal edilen netice pek ziyade teessüfe şayandır.

Bu fabrikanın işletilmesi ticaret noktasından ancak ziyana müntehi olabileceğindendir ki hal’den bugüne kadar metruk kalması tercih edilmiş bulunuyor” (Uşaklıgil, 2019: 157).

Halid Ziya, II. Abdülhamid’in mal varlığı üzerinde de durmuştur (Uşaklıgil, 2019: 174). II. Abdülhamid’den kalan Emlak-i Hakaniye Malları (padişahın malı) her ne kadar şahsi olsa da devletin malı olması, bunların çıkarılan bir kanunla bedelsiz satış yapılmasına engel olunduğunu belirtir. Osmanlı’da hanedan hukuku ilk kez 1913’te yazılı hale getirilmiştir. Daha sonra kapsamı ve uygulama alanı genişletilmiştir. Bu kanunla birlikte Hazine-i Hassa malları, padişahın ve hanedanlığın mallarının hangileri olduğu konusu ve varislerin durumu çözüme kavuşturulmuştur (Kırık, 2009: 20). Yine aynı şekilde karlı olmayan ya da yeterli kar oranına ulaşamayan tesislerin satılması ya da kiralanması gündeme gelmiştir. Hereke Halı ve Dokuma Fabrikası satılma işine iyi bir örnek olmuştur. Bu fabrika çuha, yün, ipek, şal ve halı üretimi yapmıştır (Uşaklıgil, 2019: 177). Hereke halı fabrikası Osmanlı sanayileşme çabalarının bir örneğidir. Farklı dönemlerde el değiştiren ve farklı ürünler üreten bu fabrika dokuma ve tekstil sektörünün lokomotifi olmuştur (Topal, 2012: 34-64). Uzun süre hizmet ettikten sonra elden çıkarılmıştır. Günümüzde uygulanan özelleştirme uygulamalarına benzer bir uygulama yapılmıştır.

Halid Ziya’nın Sultan Reşat Dönemi Tecrübesi

Halid Ziya sarayda göreve başladıktan sonra II. Abdülhamid’le ilgili gözlemlerinden sonra Sultan Reşat’la ilgili izlenimlerini eserine yansıtmıştır. Sultan Reşat’ın uzun yıllar saraydan tecrit edilmesi, halkın nasıl yaşadığından haberdar olmaması, meşrutiyetin getirdiği şartlardan dolayı çalışanlar ve halk tarafından ülkeyi yönetip yönetemeyeceği endişesi, Halid Ziya’nın ilk izlenimleridir. Bu izlenimlere rağmen Halid Ziya, padişahla ilk görüşmesinde meşrutiyeti tam uygulayacağı, toplanan vergilerin gerekli ve lüzumlu yerlerde harcanacağını, israftan kaçınılıp tasarruf edileceği tespitini yapmıştır. Halid Ziya’nın israf ve tasarruf tespiti Sultan Reşat’ın maaşın belirlenmesinde kendini göstermiştir. Sultan Reşat’ın padişah olarak tahta geçmesiyle birlikte ödenecek aylık maaş miktarının belirlenmesi söz konusu olmuş ve bu maaşın nasıl belirlendiğine şahitlik etmiştir. Daha önceki dönemde aşırı israf ve saray masrafının oldukça yüksek olması ödenecek aylık maaşın sınırlandırılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla padişaha 25.000 bin lira aylık ödeme yapılması hükümet tarafından uygun görülümüştür. 25.000 lira uygun görülmesine rağmen eserde, padişahın fedakârlık edip 20.000 liraya razı olduğu belirtilmektedir (Uşaklıgil, 2019: 93). Yeni dönemde yeni padişahın şahsi parasını kayıt altına almak ve denetlemek için bir kâtip istihdamı gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Halid Ziya, Sultan Reşat’ın çok tutumlu olduğunu, israftan sakındığını, bununla birlikte gerektiğinde harcamadan kaçınmadığını belirtir. Ayrıca padişaha ayrılan cep harçlığından ayda sadece 1.000 lira harcadığını söyler. (Uşaklıgil, 2019: 309). Dolayısıyla Hazine-i Hassa onun döneminde açık vermemiştir denilebilir. Hatta Balkan gezisi içinde yer alan Üsküp’te kan davalarının halli için 35.000 lira tahsis edilmiş, bu para Hazine-i Hassa’dan değil padişahın hesabından mahsup edilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 393). II. Abdülhamid döneminin aksine Sultan Reşat döneminde harcamalar oldukça mütevazı kalmıştır. Sultan Reşat’ın tutumluluğunu Halid Ziya şu sözleriyle esere yansıtmıştır:

“Sultan Reşat’ın bütün veliahtlık zamanını, otuz seneden fazla süren mahrumiyet ve mazlumiyet hayatını, nasıl sıkı vesait içinde mahpus denecek şekildeki ömrü düşünülürse hükmedilir ki bu adam pek bolluk içinde yaşamaya alışkın değildi. Pek muktesit, pek mutasarrıftı; masarifinin varidatını aşmamasına müteakıyit olmak niyeti, cimri olmak demek değildir; bilakis Hazine-i Hassa’nın vesaiti dairesinde mahdut fakat makul ve mazbut bir semahatı vardı.

Hazineyi şaşırtacak derecede israfa inhimakını görmedim fakat icap ettikçe ve hal müsait oldukça saltanat şanına layık olan masariften çekinmezdi. Her şeyden evvel hazine tarafından tesviye olunmak icap eden maiyet tahsisatını ona bıraktıktan sonra kendisinin hususi masraflarına, bu meyanda Harem-i Hümayuna ait maaşlarla ihtiyaçlara karşılık olmak üzere hazineden her ay ancak bin lira celp eder, şuna buna verilecek atiyelerle sarayın padişah namıyla yapılacak hususi mahiyette ufak tefek masrafları için Cib-i Hümayunun ayda bin liradan fazla sarf etmemesine dikkat ederdi. Bu sayededir ki zamanında Hazine-i Hassa hiçbir vakit idaresini şaşırmamıştır” (Uşaklıgil, 2019: 309).

Her ne kadar tutumlu olma, israftan kaçınma ve tasarrufun öncelikli olmasına rağmen padişahın ziyafet ve seyahat masrafı için 50.000 lira ödenek ayrılması uygun görülümüştür (Uşaklıgil, 2019: 78, 271). Osmanlı saraylarında

yapılan düğünler ve şenlikler geniş çaplı, geniş katımlı ve büyük harcamalar yapılarak yerine getirilirdi. Dolayısıyla bu kutlamalar mali açıdan ağır yükler oluşturmuştur. Sofrada yemek çeşitliliğine çok önem verilir, düğünler ve şenlikler günlerce devam ederdi. Bu da mali açıdan bütçe dengesini bozmaktaydı. Aynı şekilde yabancı misafirlerin ağırlanması devletin büyüklüğünü göstermek açısından son derece önemli idi (Ağarı, 2018: 106-123). Halid Ziya'nın gözlemlerine göre, Sultan Reşat, yapılacak harcamaların hazine gelir ve giderleri dikkate alınarak dengeli bir şekilde yapılmasının önemini vurgulamıştır. Onun mabeyn başkâtipliği döneminde Bulgar kral ve kraliçesinin ziyareti gerçekleşmiştir. Bu ziyaret için gerekli olan para, ziyafet ve seyahat masrafları için tahsis edilen miktardan karşılanması uygun görülmüştür (Uşaklıgil, 2019: 269, 279, 291). Bulgar kralının ziyaretinden sonra ise Sırp kralının ziyareti gerçekleşmiş, Sırp kralı da Bulgar kralı gibi ağırlandı (Uşaklıgil, 2019: 298-299). Padişahın verdiği davetlerde zaman zaman iş adamları da bulunmuştur. Bunlar Osmanlı paşası olarak hizmet veren, aynı zamanda müteşebbislik kavramı çerçevesinde ticaretle uğraşanlardır. Sadullah Paşa¹⁶, müteşebbislik çerçevesinde eserde ismi geçen şahsiyetlerden biridir. Sadullah Paşa, Sultan Reşat döneminde görev almakla beraber Atatürk döneminde de çeşitli görevlerde bulunmuştur (Uşaklıgil, 2019: 36).

Müteşebbislik iktisadın önemli kavramlarından biridir. Toprak, emek, sermaye ve müteşebbislik iktisadın üretim faktörlerini oluşturmaktadır. Modern iktisat kuramlarına göre bu dört faktör üretim için gereklidir (Eğilmez, 2013:). Bu faktörlerden birinin eksik olması, üretim için gerekli şartların eksik kalması anlamına gelmektedir. Osmanlı Avrupa üretim tarzından farklı olarak müteşebbislikle son yüzyılda tanışmıştır. Son yüzyıl hariç Osmanlı'da girişimcilik, mültezim¹⁷ olarak kendini göstermiştir.

Sultan Reşat'ın tahta çıkmasından ya da çıkarılmasından sonra ele alınacak en önemli konulardan birisi maliye kalemi olmuştur. Halid Ziya'nın üzerinde durduğu konulardan biri de budur. Gerçekte Sultan Reşat'ın tahta geçiş töreni için bile para olmadığı, imkansızlıklar içinde olduğundan tören için gerekli at ve arabaların bakımsızlığından yola çıkarak, maliyenin durumunu göstermeye çalışmıştır. Maliye yapılanmasını gözden geçirmek ve yeniden yapılandırılmasını sağlamak için Fransa'dan Laurent (Karabulut ve Bayraktar, 2017: 39-84) adında bir uzman getirilmiş ve maliye bürokrasisi azaltılmaya çalışılmıştır (Uşaklıgil, 2019: 128). Yapılan bu hamlelerle II. Abdülhamid döneminden hesap sorulmak amaçlanmıştır. Bahriye, harbiye ve zaptiye'nin II. Abdülhamid'e bağlı olmasından dolayı zenginleştiği ya da zenginliğinin kaynağının bunlardan oluştuğunun ortaya çıkarılması önem arz etmiştir (Uşaklıgil, 2019:72-73).

Sultan Reşat döneminde saray efradının kalabalığı, eserde yer alan çarpıcı konulardan biri olmuştur. Eski dönemden birçok damat ve damat adayının yeni yönetimi gerek maddi gerekse manevi olarak zorlayacağı yadsınamaz bir gerçektir (Uşaklıgil, 2019: 180-182). Osmanlı Sarayında yapılan son dönem evlilikler, Osmanlı'nın kuruluş dönemi evliliklerinden oldukça ayrılmıştır. Kuruluş döneminde padişahlar kızlarını genellikle Anadolu beyliklerindeki şehzadelerle evlendirirken daha sonraki dönemlerde iyi eğitim almış saray içinden ya da Enderun'dan kişilerle evlendirmişlerdir. Ancak son dönem Osmanlı'da birçok bekar kadın sultanın olması evliliğin de yozlaşmasına yol açmıştır (Karaca, 1997: 28). Bununla birlikte sarayda evli ve bekâr birçok kadın sultan bulunması, bunların da işe ve mutfak masraflarının önemli yer tutması, birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Eski ve yeni sarayda oturan ya da saray dışında yaşayan sultanlar, müracaat etmeleri halinde ya da bazı şartlar altında maaşa bağlanırdı (Karaca, 1997: 29). Daha önce olduğu gibi Sultan Reşat zamanında da yapılan düğün törenleri ve misafir sofralarının masrafları Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştır. Yine aynı şekilde şehzade sayısındaki çokluk ve bunlara yapılacak ödemelerin miktarın fazlalığı birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Şehzadeler gibi Harem için ayrılan ödenek de önemli bir yer tutmaktadır. Kadın ağalara ve bunların bakmakla yükümlü olduğu kişilere cep harçlığı ödenmeye devam edilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 45).

Sultan Reşat'ın devletin idari merkezini Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınması da önemli olaylardan biridir. Bu taşıma olayı, Yıldız ve Dolmabahçe çekişmesini gösteren bir durumun ortaya çıkmasıdır denilebilir. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'na gelen parada bir genişleme olması ve sürekli gelir kaynaklarının oluşturulması yeni yönetim için araştırılması gerekli bir konu olmuştur. Bununla birlikte Yıldız ve çevresinde her türlü bina, bahçe ve kışla gibi mekânların gün geçtikçe artması önemli bir gelişme olarak yansımaktadır. Dolmabahçe Sarayı'na geçişte yeni padişahla beraber tasarruf ve iktisat ön plana çıkmıştır (Uşaklıgil, 2019: 106). Saray mutfağının Yıldız'dan Dolmabahçe'ye geçmesi binlerce kişiyi işsiz bırakmıştır. Saray ve Ötesi'nden çıkardığımız sonuca göre II. Abdülhamid dönemine bakıldığında aşırı istihdam ve gizli işsizlik söz konusu olurken; Sultan Reşat döneminde tasarruf ve bütçe gelir ve giderlerinde denge söz konusu olmuştur. Tasarruf ve bütçe dengesi tedbirlerinin içinde saray çalışanlarının azaltılması

¹⁶ Babası Halepli kendisi İstanbul doğumlu olan Sadullah Güney, Kazım Karabekir'in sınıf arkadaşı olarak harbiyeden mezun olmuştur. Harp dairesinde göreve başlayan Sadullah Güney daha sonra Trakya bölgesinden sorumlu Hazine-i Hassa memurluğuna getirilmiştir. Daha sonra II. Abdülhamid'in yaveri olmuştur. Balkan savaşları ve Trablusgarp savaşlarından dolayı donanmanın başına getirilmiş ve bu onun için bir dönüm noktası olmuştur. Türk denizcilik hizmetleri onun döneminde gelişmiş ve şekillenmiştir. Osmanlı'da önemli görevlerde bulunan Sadullah Güney, Atatürk ve Atatürk sonrası da hizmetlerini sürdürmüştür (Hergüner, 2002: 159-188).

¹⁷ Osmanlı maliyesinin gelirlerini artırmak için uygulanan bir yöntemdir. İltizame, iltizam ya da mültezimlik, hazine için gerekli paranın piyasadan vergi yoluyla toplanarak bu aynı gelirlerin nakde çevrilerek hazineye aktarılmasıyla yoluyla işlemektedir. Mültezimler, devletin açık artırmaya sunduğu herhangi gelir getiren bir kaynağı olarak, her yıl düzenli olarak devletin kasasına ödeme yaparlardı. Mültezimin aldığı herhangi bir iş başka birine verilmez ve tekel bir durum olurdu (Genç, 2000: 101,102).

yanında İtalyan, İspanyol, Macar ve Türk müzisyenlerden oluşan saray orkestrasının etkinliği de kısıtlanmıştır (Uşaklıgil, 2019: 158-163). Ulaştığımız bu sonucu iktisatta açıklayacak olursak; İstihdam ve işsizlik konusu makro iktisadın önemli konularından biridir. İşsizlik ve fiyat artışı arasında bir bağ bulunmaktadır. Bununla birlikte istihdam, üretim faktörleri ve emeğin kullanılmasıyla ilişkilidir. İstihdamın karşısı ise işsizliktir. İşsizliğin birçok çeşidi vardır. Geçici, yapısal, konjonktürel, doğal, mevsimlik, iradi, gayri iradi ve gizli işsizliktir. Gizli işsizlik çalışır görüldüğü halde hiçbir katkısı olmayan kişilerin oluşturduğu işsizliktir (Yıldız, 2014: 2-14). Halid Ziya'nın anlatımlarından ulaştığımız sonuca göre Osmanlı saray ve çevresinde aşırı istihdam ve gizli işsizlik yaşanırken, ülke genelinde yeterli derecede istihdam alanı bulunmadığı da söylenebilir. Dolayısıyla Sultan Reşat döneminde II. Abdülhamid döneminden farklı politikalar güdüldüğü eserde ortaya konulmuştur.

Halid Ziya, çözülmesi gereken bir konunun da II. Abdülhamid döneminden kalan eşyaların durumu ile ilgili olduğunu söyler. II. Abdülhamid döneminden birçok eşya kalması, bunların miktar ve değerinin ve nasıl değerlendirileceğinin bilinmesi maliye bakanlığı açısından son derece önem arz etmekteydi. Tasnifleri yapıp, maddi değerleri belirlenmeliydi. Bunların tasnifinin yapıp maddi değerinin belirlenmesi Aynizade Hasan¹⁸ ve Gelenbevizade Said¹⁹ beylere verilmiştir (Uşaklıgil, 2019: 146). Topkapı Sarayı masrafları ise yeni yönetimle birlikte azaltılmış ve Hazine-i Hassa'ya yük olmaktan kurtarılmıştır. Halid Ziya ülkenin parasal krizde olduğu bir dönemde Mehmet Cavit Beyin borç para bulmak için çeşitli Avrupa ülkelerine, kendisinin ise çeşitli temaslarda bulunmak üzere Paris'e gittiğini anlatır (Uşaklıgil, 2019: 146-147).

Sultan Reşat'ın yaptığı Edirne gezisi eserde dikkat çeken konulardan biridir. Edirne gezisi fakirliğin boyutlarını padişahın kendi gözleriyle görme imkânını vermiştir. Edirne'deki Müslüman ve Yahudi mahalleleri gezen padişah, halkın sefaletine, yoksulluğuna ve perişanlığına bizzat şahit olmuştur (Uşaklıgil, 2019: 201). Dolayısıyla yapılan tasarruf tedbirlerinin önemini bir kez daha anlamış olmalıydı. Osmanlı'da olduğu gibi dünyanın her bölgesinde görülen yoksulluk, düşkünlük, ya da fakirlik insanlık tarihiyle beraber var olan bir gerçektir. Dünyadaki yok olmuş ve varlığını sürdüren her medeniyette yoksulluk ve yoksullar var olmuştur. Bu nedenle iktisat bilimi de yoksulluk üzerine teoriler geliştirmiştir²⁰

Eserde yangınların ekonomik ve psikolojik etkileri de yer almıştır. Sultan Reşat'ın yangınlardan oldukça etkilendiği görülmektedir. İstanbul'un ağırlıklı olarak ahşaptan yapılan evleri ve binaları sık sık yangınlarla karşı karşıya kalmaktaydı. Yangınlar geniş bir alana yayılır ve parasal zararı oldukça fazla olurdu. Halid Ziya'nın değindiği ilk yangın Fatih ve Aksaray yangınlarıdır. Bu yangınların İstanbul'u baştanbaşa etkilediğini, yüreklere korku ve endişe saldıığını söyler (Uşaklıgil, 2019: 240). Diğer büyük yangınların ise Büyük Mercan ve Laleli yangınları olduğunu dile getirir. Aynı şekilde Babiali ve Çırağan Sarayı yangınlarının da etkilerini vurgulamaktan geri durmaz (Uşaklıgil, 2019:498-499). Evlerin ahşaptan olması yangının diğer yerleşim yerlerine sıçramasının en büyük nedenidir. Bunun yanında son döneme kadar itfaiye teşkilatının olmaması ya da yetersiz kalması yangınların etkisini ve mali kaybı genişletmiştir (Söylemez, 2012: 31-47). Sultan Reşat, yangından etkilenen ailelere ve hayır kurumlarına maddi yardımda bulunmuştur. Yangınların padişah üzerindeki etkisi eserde şu cümlelerle ortaya konmuştur:

“Semahati vardı fakat bunu daima Hazine-i Hassa'nın istiaatiyle tevzin ederdi. Seyahatlerinde ve İstanbul'da zuhur eden Mercan ve Laleli büyük yangınları kabilinden hailelerle, mühim mikyasta ianeler verir, donanma cemiyetine muavenette bulunur, Müessat-ı Hayriye'ye para gönderirdi...” (Uşaklıgil, 2019: 498)

“Yangınlardan bahsederken Babiali yangını ile Çırağan yangınına tahattur ettim. Babiali yangınına pek müteessif görüldü. Bunu hem bir şeamet hem devletin satvetini haleldar edecek bir fecaat olarak telakki etti; fakat İstanbul'un mefahirinden biri olan ve saraylar içinde ziynet ve sanat itibarıyla hepsine faikiyetinde şüphe edilemeyen Çırağan Sarayı Yangınına, vukuuna zaten intizar edilen bir hadise kabilinden telakki etti; bunun için fazla bir teessür gösterdiğini bilmiyorum” (Uşaklıgil, 2019: 499).

¹⁸ Aynizade Hasan, Aynizade Hasan Tahsin ya da Hasan Tahsin Aynizade olarak bilinir. Balkan doğumlu olan Aynizade mülkiye ve Kabataş erkek lisesinin kuruluşunda bulunmuştur. Mülkiyeliler ona baba lakabı takmıştır. İktisat ve sosyoloji üzerine ders vermiş ve birçok makale yayınlamıştır. Okul yıllarında Fransızcadan çeviriler yapmış ve para kazanmıştır. Milli eğitim bakanlığında muhasebe memuru olarak çalışmıştır. Ayrıca Darül Fünun ve hukuk fakültesinde ders vermiştir. Galatasaray lisesinin de müdürlüğünü yapmıştır. Kooperatifçilik ile ilgilenmiş ve yazılar kaleme almıştır. Birçok kitap ve makalesi bulunan Aynizade 1962 yılında vefat etmiştir (Avcı, 2023: 171-199).

¹⁹ Gelenbevizade Said, mülkiyeden mezun olmuştur. Devlet dairelerinde görevler de bulunduktan sonra, çeşitli kademelerde öğretmenlik yapmış, aynı zamanda Bursa ve Edirne milli eğitim müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Üniversite de derslere girmiş ve milli eğitim bakanlığı yapmıştır. Görevde olduğu dönemde Balkan savaşlarının Çatalca'ya kadar gelmesinden dolayı istediği uygulamaları yapamamıştır (Ergün, 1996: 254).

²⁰ Yoksulluk farklı tanımları yapılan iktisadi, sosyal, hukuki ve kültürel bir terimdir. Gelir yetersizliği yoksulluğu olabileceği gibi, manevi yoksullukta olabilir. Yoksullukla ilgili yasalar ilk defa 1600'lü yıllarda İngiltere'de yürürlüğe konmuş, ancak istenilen sonucu vermemiştir. 20.Yüzyıla beraber ise yoksulluk iktisat teorilerinde yer bulmaya, incelenmeye ve ölçülmeye başlanmıştır. Klasik iktisadın önde gelen isimlerinden olan D. Ricardo ve özellikle T. Malthus, fakirlik, düşkünlük ve yoksulluk üzerine teoriler geliştirmişlerdir. Daha sonra ise birçok iktisatçı yoksullukla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Yoksulluk tek boyutlu ve çok boyutlu olarak iktisat teorilerine yansımıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla beraber yoksulluk teorileri kişi başına gelir olarak çalışılmış ve farklı bir boyutta incelenmiştir. (Uğur, 2022: 1-7).

“Vakta ki hala sebebi meçhul kalan bu yangın- ki bir suikast eseri olabilir yahut bir elektrik kazasıydı-zuhur edince bizler bu güzel sarayın cayır cayır yanışı karşısında ağlayarak kıvrılırken faciannın seyri hakkında kendisine peyderpey malumat verilen hünkâr bunu tevekkül ve kazaya rıza felsefesiyle kabul etmişti” (Uşaklıgil, 2019: 500).

Halid Ziya, Sultan Reşat'ın iktidarı döneminde meydana gelen, milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerine, Trablusgarp Savaşı'na, Balkan seyahatine ve Balkan Savaşı'ndaki ülkenin durumuna da değinmiştir. Milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri oldukça yoğunlaşmış dolayısıyla bu hareketlere karşı önlem alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak alınan önlemlerde pek başarılı olunamamıştır. Diğer yandan Trablusgarp İtalyanlarca işgal edilmiş, savaş yapıp yapılmayacağı tartışılmaya başlanmıştır. Asker, mühimmat ve hepsinden önemlisi para olmaması payitahtı anlaşılmaya zorlamıştır (Uşaklıgil, 2019: 402-403). İtalya'nın işgaline karşın iktisadi ve ticari boykot uygulanmış ama bunda başarılı olunamamıştır. Aslında Osmanlı İtalya'ya uygulanan boykottan önce siyasi olaylardan dolayı Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Yunanistan'a da ticari ve ekonomik boykot uygulamış ve kısmen başarılı olmuştur. Osmanlı-İtalyan ticaret hacminin büyük olması ve İstanbul'da yaşayan İtalyanların çok olmasından dolayı boykotun etkili olacağı düşünülmüş ancak bu etki sınırlı kalmıştır (Şeber, 2011: 237-261). Trablusgarp'ın elden çıkmaması için İttihat ve Terakki tarafından Hollanda üzerinden kaynağı nereden olduğu bilinmeyen para Sunusi²¹ kabilesine gönderilmesine rağmen Trablusgarp'ın elden çıkmasının önüne geçilememiştir (Uşaklıgil, 2019: 418). Aynı şekilde Trablusgarp gibi Arnavutluk'ta da iç karışıklıklar yaşanmış, Arnavutluk'ta yaşanan ayaklanma bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılması sonrası Sultan Reşat, Selanik, Üsküp, Priştine ve Manastırı da içine alan birçok şehri kapsayan Balkan seyahati gerçekleştirmiştir (Uşaklıgil, 2019: 347,348). Balkan gezisi ülkelerin bağımsızlık ateşini söndürememiş, Bosna-Hersek, Sırbistan'a bırakılmış, Bulgaristan Rumeli'ye doğru ilerlemiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. Savaş ve savaş ortamından dolayı ülke temel ihtiyaç malzemelerini karşılamada oldukça zorlanmıştır. Pirinç, şeker, yağ, yakacak ve petrole dayalı ürünler karaborsaya düşmüş, ülkede karaborsacılar ve fırsatçılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde monopol oluşumlarla yeni zenginler, harp zenginleri oluşmuştur (Uşaklıgil, 2019: 275,276).

İktisat biliminde monopol piyasasının yanında tam rekabet, eksik rekabet, düopol, oligopol gibi piyasalar vardır. Her piyasanın kendine göre bir özelliği bulunmaktadır. Özellikle monopol ya da tekelci piyasa, Osmanlı'nın tercih ettiği bir iktisadi davranıştır. Savaş döneminde ülkede üretim azlığı ve temel gıda maddelerinin karaborsaya düştüğü gözlenmiştir. Milli iktisat çerçevesinde bu sorun giderilmeye çalışılırken bazı kişilerin karaborsa piyasası oluşturmasına hem Osmanlı hem de cumhuriyetin ilk yıllarında göz yumulmuş ve harp zengini azınlıkların ortaya çıkması sağlanmıştır (İnceoğlu, 2015: 77-89). Halid Ziya halkın birçoğunun açlık sınırında yaşarken, harp zenginlerinin lüks ve refah içinde yaşadığını ve sık sık seyahat ettiklerini söyler. Harp zenginlerinin ortaya çıkması, temel gıda maddeleri ve giyim eşyalarının birkaç kişinin elinde toplanmasıyla tekelleşme ve karaborsa oluşması açısından olumsuz, diğer yandan milli burjuva sınıfı oluşması açısından olumlu kabul edilmesi, iktisadi açıdan kayda değer bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sultan Reşat döneminde dikkate değer bir konu da iktisadi ve siyasi yapılanmaların etkisinin eserde ortaya konmasıdır. Ülke yönetiminde fikirleri ve yöntemleriyle imparatorluğun yönetilmesinde büyük etkisi olan İttihat ve Terakki bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetim konusu, dönemin siyasi havasını anlamak için eserde kendine önemli bir yer bulmaktadır. İttihat ve Terakki, sadrazam atamaları ve görevden alınmalarda, sarayda önemli mevkilerde görevli memurların atanmalarında ya da görevden el çektirilmesinde son derece etkili olmuştur. Bu yüzden İttihat ve Terakki ve uygulamaları şiddetle eleştirilmiştir. Ayrıca muhalif gruplar oluşmuş ve yeni bir siyasi atmosfer şekillenmeye başlamıştır. Halaskâran²² fırkası adında İttihat ve Terakki'ye muhalif yapılanma, bu şekillenmenin ana karakteri olmuştur (Uşaklıgil, 2019: 187). Halaskâran ya da Halaskâran Zabitan oluşumu, siyasi atmosferin değişmesi, yapılan seçimlerin sonuçları, Arnavutluk isyanı, ordu içinde kayırlan bir zümre olması, gibi nedenlerle İttihat ve Terakki'ye karşı yeni bir cephe açmışlardır (Yörükoğlu, 2014: 45-127). Siyasi atmosferin değişmesi sonucu, Halaskâran Cemiyeti ve İttihat ve Terakki arasında iktidar mücadelesi baş göstermiştir. Hatta İttihat ve Terakki'ye muhalif bu grup Halid Ziya'yı istifaya zorlayan bir mektup yazmıştır (Uşaklıgil, 2019: 462). Diğer yandan taht mücadelesinde ortak hareket eden Damat Ferit²³ ve Sultan Vahdettin'in²⁴, İttihat ve Terakki'ye karşı birleşmeleri kayda değer bir durumdur. İktidar ve nüfuz kavgası

²¹ Sunusi ya da Senusi, 19. yüzyıl ortalarında Cezayir'de ortaya çıkan, neredeyse Kuzey Afrika'nın tamamında etkili olan bir tarikatır. Bu tarikat daha sonra şeyh olan Muhammet mehdi Es-sunusi adıyla anılacaktır. Özellikle II. Abdülhamid zamanında İtalya'ya karşı mücadelede Osmanlı devletinin yanında yer almıştır (Günay, 2010: 101-110).

²² İttihat ve Terakki cemiyetinin uygulamaları, 31 Mart vakası, Libya Trablusgarp başarısızlığı, Arnavutluk isyanı gibi siyasi sebeplerden dolayı İttihat ve Terakki'ye karşı 1912 yılında kurulan bir partidir. Ordu ve siyaset çekişmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Yörükoğlu, 2014: 45-127).

²³ İstanbul 1853 doğumlu olan Damat Ferit Paşa, Fransa, Almanya, Rusya ve Londra büyükelçiliklerinde çeşitli görevlere tayin edilmiştir. İlk zamanlarda İttihat ve Terakki'yi öven ve seven birisi iken daha sonra İttihat ve Terakki partisine karşı muhalefet yapmayı tercih etmiştir. Farklı dönemlerde altı defa başbakanlık yapmıştır. Kuvayi milliyet hareketini desteklememesine rağmen bu durumun onun gerçek duruşu olduğu anlamına gelmemektedir (Erdem, 2002: 123). Damat Ferit Paşa, Sultan Reşat döneminde sarayla bağıni koparmayan, çok sık gidip gelen Sultan Reşat'ı sinirlendiren bir karaktere sahipti (Uşaklıgil, 2019: 181).

²⁴ Sultan Vahdettin, Sultan Abdülmecid'in oğlu olarak 1861 de doğdu. VI. Mehmet olarak bilinmesine rağmen Sultan Vahdettin olarak ün yapmıştır. Sultan Reşat'ın vefatından sonra Osmanlı padişahı oldu. Onun döneminde I. Dünya savaşı, Mondros mütarekesi ve İstanbul'un işgali gibi siyasi olaylar yaşanmıştır. Ülkedeki kötü gidişatın sebebinin İttihat ve Terakki olarak görmüş ve İngilizlere muhabbet beslemiştir. Atatürk'ü Anadolu'ya göndermiş ancak daha sonra bundan pişmanlık duymuştur. İtalya da sürgünde iken 1926

sonucu Said Halim Paşa'nın²⁵ istifa etmesi ve yerine Ahmet Muhtar Paşa'nın²⁶ sadrazam olması da önem arz eden siyasi olaylardır. (Uşaklıgil, 2019: 469).

Osmanlı iktisat tarihinin önemli konularından biri olan reji²⁷ idaresi de kendisine eserde yer bulmuştur. II. Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nda üretilen tütün ve müntecatının, Sultan Reşat döneminde İnhisar İdaresi²⁸ ve Hazine-i Hassa anlaşması sonucu işlenmesi sağlanacak; böylece Hazine-i Hassa'ya her çeşitten sigara ve tütün verilmesinin önü açılmış olacak, aynı zamanda Osmanlı'da uzun yıllardan beri uygulanan Tütüncübaşıliği ortadan kaldırılmış ve sarayın yıllarca bedava tütün ihtiyacının karşılanması sağlanmış olacaktı (Uşaklıgil, 2019: 107). Tütün, rüsum-u sitte içinde yer alan önemli bir gelir kalemidir. Rüsumu-u sitte Osmanlı borçlarının ödenmesi için teminat olarak gösterilen altı maldan oluşmaktadır. Bunlar içki, pul, deniz ürünleri, öşür, tömbeki ve ipek gelirlerinin Osmanlı borçlarına karşılık on yıl süreyle bırakılmasıdır (Küçük ve Ertüzün, 1994: 58-62). Halid Ziya'nın, sarayda görev almadan önce rejide (tütün idaresinde) idarecilik yapmış olması da bu konu ile doğrudan ilgilidir (Uşaklıgil, 2019: 466).

Eserde Sultan Reşat'ın toplumsal yaşantısı da yansımıştır. Örneğin halk ile beraber olmak için Sultan Reşat her cuma günü farklı camilere gitmeye gayret göstermişti²⁹. Cuma törenleri birçok yabancı çalışan ve turistlerin dikkatini çekmekteydi. Cuma ve diğer yapılan törenlerde halkın kıyafetleri özellikle de şapka çeşitliliği öne çıkmıştır (Uşaklıgil, 2019: 40). Buradan Beyoğlu ve çevresinde birçok dükkân, işyeri ve mağaza olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla İstanbul'da mal bolluğu olduğu ve halkın mal çeşitliliğine ve lüks mala ulaşabildiği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı iktisat düşüncesinin temel ilkelerinden birisi ülkede mal bolluğunun sağlanmasıdır. Bu nedenle Osmanlı, ithalatı yasaklamamış, mal bolluğunu sağlamak için arz yönlü bir politika izlemiştir (Tabakoğlu, 1998: 248). Mal bolluğu temel ihtiyaç malları ve kritik öneme sahip mallar için söz konusu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İstanbul'un bir ticaret ve turizm merkezi olduğu eserde ortaya konmuştur. Cuma törenleri gibi önemli olan başka bir tören de senede bir defa yapılan sürre alaylarının hazırlanmasıdır. Sürre Alayı, hac dönemi öncesinde Arabistan halkına dağıtmak için gönderilen para, altın ve diğer eşyalardır (Kısacık, 2020: 1-16). Sürre alaylarıyla gönderilen para, her ne kadar Haremeyn için olsa da yol güvenliğini sağlamak için bir miktarı kabile reisleri ve aşiret şeyhlerine dağıtılırdı (Uşaklıgil, 2019: 476). Kısaca Sürre Alayları devletin merkez hazineden ayrılan paranın Arabistan'a gönderilmesidir. Osmanlı Devleti'nde her yıl gelenek halini alan bu uygulama cumhuriyetten önce kaldırılmıştır.

Eserde geçen 31 Mart Vakası olarak bilinen ayaklanmanın bastırılması ve bu ayaklanmayı çıkaranların idam kararının padişah tarafından onaylanması Halid Ziya'nın üzerinde durduğu başka bir tecrübedir (Uşaklıgil, 2019: 137,138). Ancak eserde bu konu üzerinde fazla durulmamış, diğer yaşananlar kaleme alınmaya devam etmiştir.

Sonuç

Saray ve Ötesi edebi bir eser olmasına rağmen içerisinde iktisadi, siyasi ve hukuki motiflere de ulaşılmıştır. Edebiyat, iktisat ve tarih disiplinlerinin edebi bir eserde yansımaları ortaya konmuştur. Ayrıca eserde iktisadi, siyasi, sosyal ve hukuki motiflerin iç içe olduğu görülmüştür. Sultan Reşat dönemi öncesi ve sonrasında yaşanan günlük hayattaki

yılında vefat etmiştir (Çelebi, 2018: 131-147). Eserde Halid Ziya'nın tanışma merasiminde Sultan Reşat'ın ortanca oğlu şehzade Necmeddin Efendi Halid Ziya'yı bir köşeye çekerek şu sözlerle uyarmıştır: "Bu ilk mülakatımızda size bir hizmet etmek isterim. Vazifelerinizde muvaffakiyetinize dualar ederim. Fakat şimdiden haber vereyim ki muvaffakiyetinize en büyük mâni olacak zat amcamız Vahdettin efendidir. Ondan sakınınız. Bu söz, size benden bir hediye olsun" (Uşaklıgil, 2019: 73).

²⁵ Said Halim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olarak 1864'te Mısırda doğmuştur. Farsça, Fransızca ve İngilizce özel ders almıştır. İsviçre de siyaset bilimi okumuştur. Jön Türkler ve İttihat ve Terakkiye 'ye gönülden bağlanmıştır. Trablusgarp meselesinden dolayı İtalya ile görüşen heyete başkanlık etmiştir. Sadrazamlık ve dış işleri bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya savaşıdan önce kapitülasyonların kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Damat Ferit Paşa iktidarında sürgüne gönderilmiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde iktisadi, siyasi ve sosyolojik yazıları yayımlanmıştır (Pekasil, 1998: 10-63).

²⁶ Ahmet Muhtar Paşa ya da Gazi Ahmet Muhtar Paşa olarak bilinir. Bursa doğumlu ve askeri lise mezunudur. Sultan Abdülaziz'le birlikte Avrupa seyahatine katılmıştır. Yemen valiliği görevinde bulunmuştur. Ülkenin birçok yerinde valilik ve komutanlık yapmıştır. Ayan meclisine seçilmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde kritik etki yapmıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında farklı görevler üstlenmiştir (Sönmez, 2019: 453-457).

²⁷ Osmanlı ilk tütün düzenlemesini 1862 duhan (tütün) idaresi kurarak yapmıştır. Daha sonra ise önemli bir gelir kaynağı haline gelen tütün, reji idaresine devredilerek Osmanlı'nın dış borçlarının ödenmesi için yapılandırılmıştır. Reji idaresi, 1883 yılında kurulan tekel konumunda bir şirkettir. Osmanlı tütün gelirleri muharrem kararnamesine göre Duyunu Umumiyyeye bırakılacak ve borçların bir kısmı bu şekilde karşılanacaktı. Tütünden elde edilen gelirler son derece yüksek olmuştur. Osmanlı bankasının da içinde olduğu çok uluslu ve çok ortaklı bu şirket, Osmanlı borçlarının ödenmesinde önemli rol oynamıştır (Öztürk ve Keskin, 2011: 116-150).

²⁸ İnhisar kelime olarak tekel ya da tekel anlamına gelir. İnhisar-ı duhan, tütün tekeli olarak adlandırılır. 1886 yılında işlemeye başlayan inhisar idaresi, tütün üreticileriyle, reji şirketinin karşılıklı uyması gerekli kuralların belirlendiği bir anlaşmadır (Dağ, 2022: 160-180).

²⁹ Sultanın en çok gittiği camiler Dolmabahçe ve Beşiktaş Sinan Paşa camileri olurken, hiç gitmediği camiler ise Süleymaniye, Yeni cami, Valide camisi ve Yıldız Hamidiye camisidir. Halid Ziya tahminde bulunarak Hamidiye caminin kardeşinin adını taşıdığından diğerlerinin ise zaman bulamaması ya da mahfillerinin bakımsız olmasından dolayı gitmemiş olabileceğini söyler (Uşaklıgil, 2019: 113).

olaylara, Halid Ziya'nın ortaya koyduğu yaklaşım yorumlanmış, Sosyo-iktisadi olaylar bulunmuş, iktisadi teoriler ve iktisadi politikalar ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Esere göre ilk olarak II. Abdülhamid dönemi maliye ve hazinesinin görünümü ortaya konmuş, daha sonra Sultan Reşat dönemine miras kalan maliye ve hazinenin durumu incelenmiştir. Hazinenin gelir gider dengesinin sağlanması, tasarruf tedbirlerinin uygulanması, saray ve efradına ayrılan ödeneklerin kısılması, tüketim alışkanlığının değiştirilerek israftan kaçınılması öne çıkan mali olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak esere sadece mali ya da maliyenin işleyişi açısından yaklaşılmamış diğer iktisadi olay, düşünce ve işleyişe de değinilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde yaşanan aşırı istihdam ve gizli işsizlik vurgulanmış, bu durumun Sultan Reşat döneminde çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Osmanlı'nın önemli gelir kalemlerinden biri olan reji sistemi ve bu sistem dışında çalışan II. Abdülhamid'in işlettiği tütün işletmesinin gelir kaybına yol açtığı tespiti yapılmıştır. Diğer yandan Osmanlı saraylarının ve idaresinin maliyeye ne kadar yük olduğu ortaya konmuş; Yıldız, Dolmabahçe ve Topkapı Saraylarının mali disiplinlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Türk İktisat Tarihinde önemli yer tutan milli olma, milli iktisat gibi kavramlar tespit edilmiştir. Halid Ziya'nın bu eserinde defalarca vurguladığı millilik kavramını kullanan İttihat ve Terakki'nin yönetim şekli ve iktisat politikaları gösterilmeye çalışılmıştır. Bağımsızlık hareketlerinin başlamasında o dönemde ortaya çıkan ya da oluşmaya başlayan milliyetçilik akımları, Osmanlı'da uygulanacak siyasi ve iktisadi eğilimlerde belirleyici olmuştur. Trablusgarp, Balkanlar ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki parasal etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Savaş yıllarında ortaya çıkan ürün kıtlığı ve bunun sonucunda oluşan tekel, tekellilik, karaborsa piyasası ve savaş zengini müteşebbislerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bir yandan fakirlik kısır döngüsü yaşanırken; diğer yandan lüks içinde yaşayan savaş zenginlerinin varlığı belirtilmiştir. Yine Osmanlı iktisat düşüncesi ve iktisat tarihinde önemli yer tutan Ohannes Efendi, Mikail Portakal, Agop Efendi ve Cavit Bey'in Osmanlı iktisadi yapısına katkısı ve oynadıkları roller eserde yer almıştır.

Eserde, Halid Ziya'nın anlatımıyla ulaştığımız sonuçlardan biri de ülkenin mali açıdan iyi durumda olmaması ve denk bütçe politikasının uygulanmasının gerekliliğidir. Dolayısıyla Saray içi ve dışı ödemeler azaltılmış ya da kesintiye uğramıştır. Aynı zamanda ülkede yaşanan fakirlik ve bu fakirliğin ortadan kalkmaması, yeni bir rejim ve yeni bir yönetimin varlığını zorunlu kıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Extended Abstract

Although economics and literature are two separate branches of science, they can be brought together in interdisciplinary studies. Both economists and writers can make new contributions to economics and literature studies from their own perspectives. The connection between economics and literature can be traced back to a time before economics became a branch of science. The relationship between economics, which has only recently begun to develop and mature compared to literature, and other disciplines is an undeniable fact. In addition to economic theory, economic policy, economic thought, and economic history, which have become the main branches of economics today, studies conducted with newly developing branches of economics such as economic sociology, economic philosophy, and behavioral economics will certainly contribute to the creation of new branches of science by including literature. Therefore, examining the economic aspects of works related to stories, novels, travels, memoirs and literature in general will bring different perspectives to both branches of science. Halid Ziya Uşaklıgil's work "The Palace and Beyond", which is used to see the connection between economics and literature, proves this idea.

This work of Halid Ziya Uşaklıgil, written in the genre of memoir, was transferred in its original form and supported with economic words, concepts, and rules, thus showing that there are economic motifs in a literary work. First, the economic events that Halid Ziya experienced in the Ottoman Palace were determined then it was tried to show where these economic events could be placed in economics, in which main branch of economics they could be included, and that there was a connection between literature and economics using the descriptive method. Based on the work, an examination was made by dividing the periods of Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat into two parts, and attention was paid to remaining loyal to the original work. The author's observations of these two periods, which he said he wrote with an impartial eye, are interpreted.

Although Sultan Reşat reigned between 1909 and 1918, in this work of Halid Ziya (in the form of a memoir), the political, legal, and economic situation before Sultan Reşat and until 1915, when the author was on duty in the palace, was revealed. Although Saray ve Ötesi is mostly referred to as a political memoir, it is seen that the work also touches upon socio-economic reflections. These economic reflections cover other economic issues, especially the administration of Ottoman finances, savings, national economic thought, finance ministers, and tax issues. In addition, political events, international relations, conflicts, tensions, and independence movements encountered in the work are evaluated from an economic perspective.

How Halid Ziya viewed the economic events he experienced, saw, and observed in the palace during the reign of Sultan Reşat was examined in terms of economic theories, economic policies, economic history, and economic thought. By utilizing these branches of science within economics, the existence of economic motifs in a literary work was

emphasized. It was shown that the subjects in any literary work could have a connection with economics. Drawing on Halid Ziya's work, it was demonstrated that economic themes can be present across various literary genres. Therefore, the economic aspect of literary works that have not been studied or ignored until now has been emphasized thanks to this study. Although Halid Ziya took office during the reign of Sultan Reşat, he also observed the reign of Sultan Abdulhamid and wrote about the events from his own perspective. This situation provided the opportunity to compare both periods in the emergence of the article. A number of findings were reached as a result of this comparison. One of the results we found according to the work is that the excess in the spending of Sultan Abdulhamid and the members of the palace, as well as the excess in the

feasts, while the people were struggling to make ends meet on the one hand; on the other hand, the waste and extravagance in the palace were felt quite a lot. On the other hand, during the reign of Sultan Reşat, the reduction of spending and the increase in treasury revenues, and the struggle to avoid excessive spending and extravagance are other conclusions we have drawn from the work. In addition, the power struggle, the management of foreign relations, the efforts to prevent independence movements, and the influence of the Ottoman palaces on the administration are other conclusions obtained. Most importantly, it has been shown how the period of Sultan Abdulhamid and Sultan Reşat is reflected in literary work in terms of Ottoman economic history. In addition, the finance ministers and the economic policies implemented by these ministers have been interpreted in terms of economic theory and economic policy. Therefore, the value of the work in terms of economic science has been revealed in all its aspects. Similarly, it is seen as an undeniable fact that all literary works must be reviewed comprehensively in order to understand the Ottoman economy. In this study, some results have been presented by taking Halid Ziya Uşaklıgil's work "Saray ve Ötesi" as a basis. In later studies, the work of a single author will be examined, as well as the economic motifs in the works of two different literary authors and the structure of the Ottoman economy will be revealed comparatively. As a result of the study, it was also revealed that there was a need for literary works in addition to statistical reports, books, newspapers, magazines, and archive documents belonging to that period.

The first economic examination of Halid Ziya Uşaklıgil's memoir work "Saray ve Ötesi" is an original study. It is an indisputable fact that it is an original study in terms of contributing to multidisciplinary studies in terms of method and approach and offering a new perspective. This study is extremely important in terms of the results found. Having both periods (Sultan Abdülhamid and Sultan Reşat) written from an impartial perspective by a person who held an important position in the Ottoman palace, who was a literary figure and also an economist, financier, and administrator, provided the opportunity to evaluate both reigns from a new perspective.

Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması / Contribution Rates and Conflicts of Interest

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: EKK (%100) Veri Toplanması: EKK (%100) Veri Analizi: EKK (%100) Makalenin Yazımı: EKK (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: EKK (%100)	Author Contributions	Research Design: EKK (%100) Data Collection: EKK (%100) Data Analysis: EKK (%100) Writing the Article: EKK (%100) Article Submission and Revision: EKK (%100)
Etik Bildirim	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr	Complaints	iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

- Ağarı, Ş. (2018). Gelibolulu Ali'nin Surnamesinde Osmanlı Yemek Kültürü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 106-123.
- Akyıldız, Ali. (2003). Mabeyn, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 27, (s.283-286), İstanbul: İSAM
- Aslan, T. (2008). İttihat-i Osmani 'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine. *Bilgi dergisi*, Güz (47), 9-120.
- Avcı, U. (2023). Mülkiyelilerin babası: Aynizade Hasan Tahsin (1876-1962). *ANASAY*, 7 (23), 171-199.
- Bayoğlu, E. (2012). Platon ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Bozkurt, C., Göğül, P.K. (2010). Para ve Maliye Politikasının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2 (2), 28-42.
- Çelebi, M. (2018). Son Padişah Sultan Vahdettin'in İtalya'daki Hayatına Dair Bazı Notlar. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Hazırlayanlar: Semiha Nurdan, Muhammet Özler, *Türk Tarih Kurumu Yayınları* (2022).
- Dadyan, S. (2016). Abdülhamid'in Servetini Yöneten Ermeni Paşa: Agop Kazazyan. *Derin Tarih*, Haziran.
- Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-I Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 160-180.
- Damlıbağ, F. (2015). Yıldız Porselen ve Çini Fabrikası. *Antikçağdan Günümüze Büyük İstanbul Ansiklopedisi*, (ss:251-255). İstanbul: İSAM.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), 419-440.
- Eğilmez, M., (2013). Erişim adresi: <https://www.mahfiyegilmez.com/2013/08/ucret-faiz-rant-ve-kar.html>
- Engin, V. (2015). Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi. İstanbul: *Antik Çağdan 21.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*.
- Erdem, Ş. C. (2002). Sadrazam Damat Ferit Paşa (Yayınlanmamış doktora tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914). Ankara: *Ocak Yayınları*.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: *Ötüken Yayınları*.
- Günay, S. (2010). Büyük Sahrada Bir Padişah Yaveri ve Osmanlı-Sunusi İlişkilerine Bir Bakış. *Atatürk Dergisi*, 1(4), 101-110.
- Hergüner, M. (2002). Sadullah Güney (1883-18 Haziran 1945). *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 159-188.
- İhsan, A. (1897). Müteveffa Mikail Portakal Paşa. *Servet-i Fünun Dergisi*, 4 Erişim adresi: <http://www.servetifunundergisi.com/muteveffa-portakal-mikail-pasa/>
- İnceoğlu, E. (2015). Osmanlı'da Milli İktisat Uygulamaları ve Harp Zenginleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). *İstanbul Üniversitesi, İstanbul*.
- Kamusu Türki (2024). Erişim adresi: <https://www.osmanlicasozlukler.com/kamusiturki/tafsil-257842-g21.html#erisim>
- Kaplan, M. (2001). Manzum Nasihatnamelerde Yer Alan Konular. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 133-185.
- Karaca, F. (1997). Hanım Sultan, *TDV İslam ansiklopedisi*, (s: 28-29). İstanbul: İSAM.
- Karabulut, I. ve Bayraktar B. (2017). İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: "Londra İstemez Berlin Yapamaz. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVII/35 Güz/Autumn, 39-84.
- Karaoğlu, S. (2001). Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yılı Dönümü. İstanbul: *Nesa Basım Yayın ve Organizasyon*.
- Kerman, Z (2012). Uşaklıgil, Halit Ziya, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 42, (227-229). İstanbul: İSAM
- Kılıçaslan, Ö. (2020). Sakızlı Ohannes Efendinin İktisadi Görüşleri ve Türk İktisadi Görüşleri Üzerine Etkileri, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli*.
- Kılınçoğlu, T.D. (2017). İktisadi Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğundan Üç Örnek. İstanbul: İletişim Yayınları. Editörler: Boz, Ç. Öğüt, K. Bozkurt, A.D.
- Kırık, C. (2009). Anadolu'da Savaş, İstanbul'da Kanun Hazırlığı ve Hanedan-ı Ali Osman Kararnamesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 20.
- Kısacık, S. Y. (2020). Sürre Alayları ve Kâbe Örtüleri: Niğde Müzesi Kâbe Örtüleri Örneği. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (özel sayı), 1-16.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. Duyun-ı Umumiyye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s. 58-62), İstanbul: İSAM
- Nutku, Özdemir. (1993). Damat, *TDV İslam ansiklopedisi*, (s:434-435). İstanbul: İSAM.

- Okandan, R. G. (1941). Kadim Yunanda Aristoteles'den Sonraki Devirlerin Siyasi Telakkileri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 7(4), 804-830.
- Ölmezoğulları, N. (2016). Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm. *Bursa: Ezgi Kitapevi*.
- Öznel, M. (2000). Mehmet Cavit Bey'in İktisadi Fikirleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2011). Osmanlıda Yabancı Yatırımlar Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 16, 116-150.
- Pala, İ. (2006). Nasihatname, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 32, (s:409-410)
- Pekasil, T. (1998). Said Halim Paşa'da Toplum ve Siyaset (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Sönmez, C. M. (2019). Gazi Muhtar Paşanın İtalya Seyahati. *DTCF Dergisi*, 59 (1), 453-467.
- Söylemez, Adnan. (2012). Bir Yerel Hizmet Birimi Olarak İtfaiyenin Tarihi. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okul Dergisi*, 15 (1), 31-47.
- Şeber, N. İ. (2011). Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşının Osmanlı Topraklarındaki Tebaaya Yansımaları. *Osmanlı Araştırmaları*, 38, 237-261.
- Tabakoğlu, A. (1998). Türk iktisat tarihi. *İstanbul: Dergâh Yayınları*.
- Tabakoğlu, A. (2013). İslam İktisadına Giriş. *İstanbul: Dergâh Yayınları*.
- Terzi, A. (1998). Hazine-i Hassa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 17, (s:137-141). *İstanbul: İSAM*.
- Topal, M., Erdemir, E., ve Kırılı, E. (2012). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke fabrikası ve Nizamnamesi. *SDÜ Fen edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi*, Mayıs (25), 34-64.
- Toprak, Z. (2012). Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918. İstanbul: Doğan Kitap.
- Turşucu, E. Y., Yel, S. (2024). Osmanlı Maliyesinde Radikal Reformların Arkasındaki Maliye Nazırı: Agop Kazazyan Paşa (1886-1891), *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*.
- Uğur, Mehmet Sedat. (2022). Yoksulluğun Farklı Boyutları ve Çok Boyutlu Yoksulluk. *Ankara: Nobel Yayınları*.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. (2019). Saray ve Ötesi. Yayına hazırlayan Necati Tonga, *İstanbul: Can Yayınları*.
- Yıldız, K. (2014). İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Parametrelerle İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, Eylül-Ekim (45), 1-26.
- Yörükoğlu, A. P. (2014). İttihat ve Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Gazi Üniversitesi, Ankara*.

EK: Halid Ziya Uşaklıgil Biyografisi

Bu biyografi Esin Hamamcı'nın 24/12/2020 100 maddede yazılardan alınmıştır. Erişim tarihi: 11/02/2025.
<https://sanatkritik.com/yazilar/100-maddede-halit-ziya-usakligil/erisim>

1. Helvacızâdeler adıyla bilinen köklü bir aileye mensup olan Uşşakızadeler, aslen Uşak'lıdır. İzmir'e taşınan aile, halıcılıkla uğraşan aile reisi, en büyük oğlu Hacı Halil Efendi'yi, İstanbul'da bir şubesini açtığı ticarethanenin başına getirir ve Halit Ziya Uşaklıgil, ailenin üçüncü çocuğu olarak 1865'te İstanbul Eyüpsultan'da, Balçılar Yokuşu'ndaki evde doğar. Daha sonra Saraçhane'de Sepetçiler'e taşınmışlardır.

2. Babası Halvetiye tarikatına mensup olduğu söylenen, çok dindar Hacı Halil Efendi'dir ve halî tüccarı olan babası ve annesi Behiye Hanım ile 10 yaşına kadar İstanbul'da yaşar.

3. Ailesiyle 1878 Mart ayında İzmir'e gelir, 24 yaşına kadar burada yaşar.

4. Halit Ziya, dadısı Gülfidan dadının, sonraları da Dilhoş dadısının bakımında büyür.

5. 6 yaşında ilkokulu Mercan Mahalle Mektebi'nde okur. Okulla arası iyi değildir, *Kırk Yıl*'da belirttiği üzere "Hastayım," diyerek okula gitmemek için bahaneler uydurur. Evlerinin karşısındaki sübyan mektebi daha çok ilgisini çekmektedir.

6. Saraçhane Sübyan Mektebi'ne geçer. Kendi kendisine yazıldığı Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde eğitimine devam eder.

7. Aile yaz tatillerinde İhsaniye'ye gitmektedir. Geceleri Hacı Halil Efendi'nin evinde toplananlar Halit Ziya'ya gazete okutup dinlerlermiş. Halit Ziya, bu işte bir "okuma tiryakisi" olduğunu söyler.

8. Tiyatroya ilk kez Gedikpaşa Tiyatrosu'nda izler ve tiyatroya karşı büyük bir merakı doğar.

9. Evde Fransızca dersleri görmüştür.

10. Bir süre İzmir Rüşdiyesi'nde okumuştur. Buradan 1880'de İzmir'deki Mechitariste rahiplerin okuluna gönderilir.

11. Okulda Fransızca ile İngilizce öğrenir.

12. Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit'in padişahlığını gören Halit Ziya'nın, Rusya- Osmanlı savaşında (1877) babası Halil Efendi'nin de işleri bozulur. Hacı Halil Efendi ile iş yapan bir tüccarın Avrupa'ya götürüp sattığı halıların parasını alıp kaçması ve ticarethanenin İstanbul şubesinin kötü duruma düşmesi üzerine aile İzmir'e taşınır. (1878) Böylece Halit Ziya ilk kez İzmir'i görür.

13. İzmir'de dedesi Halit Ziya'ya çok konuştuğu için "Papağan Halit" lakabını takar.

14. Dede, Hacı Halil Efendi'ye işlerini düzeltmesi için 1 yıl müddet tanır, yoksa ticarethanenin İstanbul şubesi kapanacaktır. Biraz İzmir'de kaldıktan sonra İstanbul'a dönülse de tekrar İzmir'e gelinir.

15. İzmir'in tanınmış hanendesi Wideman'dan müzik dersleri alır.

16. İlk okuduğu kitap Fransızca Pierre Zaccan'ın *Ölümüne Kadar Düello* adlı eseridir. Panson du Terrail'in *Les Nuits de la Passion*'ını çevirir. Musset, Hugo ve Malharbe'den de çeviriler yapmıştır.

17. Namık Kemal, Abdülhak Hâmit'i okur, Fransızca tercümelemlerle ve gazete-mecmua işleriyle uğraşır. Alexandre Dumas'nın *Kraliçe Margo*'sunu, Scribe'in *Bir Macera-yi Aşk*'ını, Racine'in *La Tebaide*'i çevirir.

18. Mustafa Nihat Özön'e göre ilk yazısı 3 Mart 1883'te Hazine-i Evrâk'ta "Uşşakizâde Mehmet Halit" imzasıyla yayımlanan *Deniz Danası* ve *Morslar*'dır.

19. 1883 yılında okulu bitirir.

20. Ubeydullah'ın yardımıyla Tevfik Nevzat ve Bıçakçızâde İsmail Hakkı ile 1 Mart -15 Ağustos 1884 tarihleri arasında *Nevruz* mecmuasını çıkarır.

21. Halit Ziya, *Nevruz*'daki *Tuvalet Masası* adlı köşesinde Louis Figuiet'in kitabından tercümelemler yaparak tuvalet eşyalarının kullanımı hakkında bilgiler verir. Bu seri İzmir'de kahkahalara neden olur.

22. George Ohnet'ten çevirdiği *Demirhane Müdürü* adlı romanı ilavelerle yayımlar.

23. *Kan Damlası* adlı bir hikâyesi yayımlanır.

24. Babasının işleri yoluna girince küçük bir maaşla Fransızca, İngilizce öğrenir. Zamanını tütün, kitap ve eğlenceye ayırır.

25. Okuduğu kitapları gören bir yabancı, Hacı Halil Efendi'ye oğlunun ticarethanesindeki işlerden daha iyi şeyler yapabileceğini söyler. Hariciye'de görev almak isteyen Halit Ziya bir tavsiye mektubu ve yanında bir yığın kitapla İstanbul'a hareket eder. Ancak Hariciye Mektebi'ne giremez.

26. İstanbul'a dönen Halit Ziya, Ebüzziya Tefvik'i, Muallim Naci'yi, Babiali matbaalarını görür.

27. Annesi Behiye Hanım'ın rahatsızlığını öğrenenince İzmir'e döner. Halit Ziya, 20 yaşında annesini kaybedecektir. *Mezardan Sesler*'de kederini anlatmak ister, bu eser de *Hizmet*'te tefrika edilir.

28. Fransız edebiyat tarihi yazmak isteyen Halit Ziya, konuyu Abdülhalim Memduh'a açar, destek görür. Edebiyat tarihi hazırlansa da İstanbul'dan ayrıldıktan sonra basılır (*Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye-1885*).

29. Tefvik Nevzat ile beraber *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerini kurarlar. Bu sırada İzmir İdadî'sinde öğretmenliğe başlar.

30. *Hizmet*'in ilk sayısında *Sefile* (1885) tefrika edilir fakat sansürden dolayı yarım kalır. *Sefile*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanına çok benzese de antitez niteliğindedir.

31. *Mensur Şiirler*, yine bu gazetede yayımlanır. Halit Ziya, Recaizâde'ye gazetelerden birer sayı gönderir; Recaizâde *Mensur Şiirler*'i beğendiğini söyleyen bir mektupla karşılık verir.

32. *Nemide* (1888) romanı basılır. Daha sonra basılacak *Aşk-ı Memnu* ile benzer konular işlenir. *Nemide*, *Sefile*'nin aksine beğeniyle karşılanır. Burada Fransız yazarlardan, özellikle Edmont Goucourt'un *Chere* adlı hikâyesinden etkilendiği görülür. *Nemide* bitmek üzereyken *Deli* ve *Dayda* adlı iki küçük roman yayımlamak istense de bunlar sansür nedeniyle tefrika edilemez.

33. *Hikâye* adlı eserini 23 yaşında yazar. 1880'li yıllarda "roman" tabiri yerine kullanılan "hikâye" ismiyle roman türünü, özellikle realist romanların özelliklerini anlatır, halk edebiyatına "adi" edebiyat derken realist romana "âli" diyen Halit Ziya, roman türünün gelişmesi için "realist eserlere ihtiyacımız" olduğunu söyler.

34. 1887'de intihar eden Beşir Fuat'ın pozitivizm, determinizm kavramlarını açıklayan Halit Ziya'nın hayaliyyun-hakikiyyun (realizm-romantizm) tartışmasını takip ettiğini gösterir.

35. İstanbul'a gelen bir Türk operet topluluğu için Muscotte operetini manzum olarak Türkçeye çevirir.

36. Muallim Naci'nin *Tercüman-ı Hakikat*'taki *Ukaz-ı Osmanî* köşesine karşı, Halit Ziya ve arkadaşları *Hizmet*'te *Ukaz-ı Süphan* köşesini çıkarırlar. Halit Ziya, Muallim Naci'ye karşı *Püf* adlı makalesini yayımlar.

37. *Hizmet*'te 1889'da *Bir Ölünün Defteri* tefrika edilir. Konusu *Nemide*'ye benzerdir. Yazar anılarında bundan "kısmen son zamanlarda teneffüs ettiğim ölümün soğuk havasından, kısmen Rusya Harbi'nin çocukluğumdan kalma acı intibalarının tohumu olan bu büyük roman *Bir Ölünün Defteri* idi," diye bahseder.

38. 1889'da amcası Sadık Bey ile Atina-İsviçre yoluyla Paris fuarına giderler. Seyahat hatıralarını *Vakit* (İstanbul) gazetesine, 5-10 makale halinde de *Hizmet*'e gönderir.

39. Amcası Süleyman Bey gizli örgüt kurmaktan sürgün edilir. Aynı yıl Halit Ziya'nın hem kayınbiraderi hem de dedesi vefat eder.

40. İlk çocuğu Vedide'yi 4 yaşında kaybeder. 21 yaşında Köse Raif Paşa'nın yeğeni ve Halit Ziya'nın eşi olan Memnune Hanım aylarca hasta yatar, Süleyman Bey sürgünden dönse de kısa zaman içinde vefat eder.

41. II. Abdülhamit'in İnceleme Heyeti ile Trablusgarp'a gönderdiği Recaizâde İstanbul'a dönerken İzmir'e uğrar. İlk kez Recaizâde ile burada görüşen Halit Ziya'yı, R. Ekrem "Artık İstanbul'a gelseniz," diyerek İstanbul'a davet eder. Bu sırada babası da İstanbul'a dönmek istemektedir.

42. Halit Ziya, İdadî'de yüksek sınıfların Türk edebiyatı dersini vermekte, bir yandan da *Ferdî ve Şürekası'nı* (1894) yazmaktadır.

43. Dünya edebiyatı tarihi yazmak ister, İbrani ve Sanskrit edebiyatı tarihi de dikkatini çekmektedir. Doğu ve Kuzey edebiyatlarıyla ilgilenir. Bunlara ait incelemeleri yine *Hizmet*'te yayımlanır.

44. Mehmet Rauf'un İstanbul'dan Halit Ziya'ya gönderdiği *Düşmüş* adlı hikâye de *Hizmet*'te yayımlanır. İki yazar arasındaki bağ böylece kurulmuş olur.

45. Tercümeleri, Ebüzziya Tefvik tarafından istenir. Encümen-i Teftiş'in sansüründen sonra *Nakil* evvela iki cilt, sonra dört küçük kitap hâlinde basılır.

46. Halit Ziya, bu sırada bir bankada çalışmaktadır. Bankaya yeni gelen aksi bir müdürle geçinemeyi ve istifa eder.

47. Vali Abdurrahman Paşa kendisini Mesalih-i Ecnebiye Müdürlüğü'ne tayin eder. Burada çok iyi karşılanırsa da bir kere maaş alabilir ve tam bu sırada İstanbul Reji Müdüriyeti'nden başkâtiplik teklifinde bulunulur. Görevi kabul eder ve 1893'te 26 yaşında İstanbul'a hareket eder.

İstanbul Zamanı-Servet-i Fünûn

48. İstanbul'da önce Sarıyer'de kayınpederinin yalısında kalır. Reji'deki odası hemen bir edebi toplantı yeri hâline gelmiştir.

49. Reji'ye gelenler arasında Mehmet Rauf, Hüseyin Siret, Rıza Tefvik, Ahmet Rasim gibi isimler vardır. Halit Ziya da Muallim Naci'yi, Recaizâde Mahmut Ekrem'i, Ahmet İhsan'ı ziyaret eder.

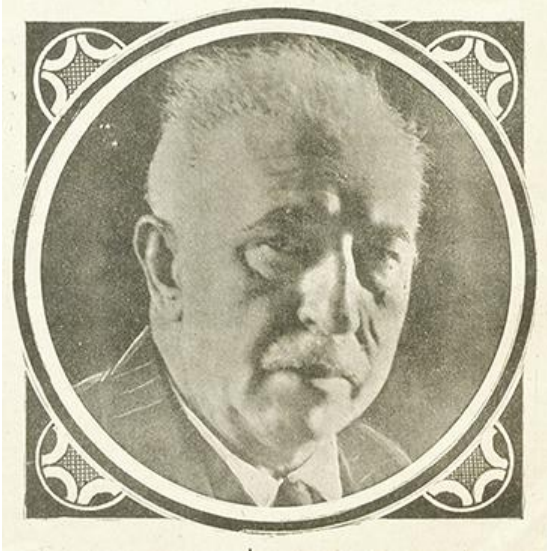
50. Ahmet Cevdet Paşa'nın teklifiyle *İkdam* için küçük hikâyeler yazar.

51. Kızının doğumundan sonra Cihangir'e, oradan da Nişantaşı'na taşınır. İlk evinde Mehmet Rauf aracılığıyla Hüseyin Cahit ile, son evinde ise komşusu Ahmet Hikmet ile tanışır. Ahmet Hikmet aracılığıyla da Saffeti Ziya ile tanışır.

52. 1880'den sonra dil ve üslup anlayışı değişir. 1896 yılında Recaizade Mahmut Ekrem'in Ahmet İhsan'ın *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplananların arasında Recaizâde Ekrem'in teşvik ve desteğiyle Halit Ziya da katılır.

53. *Servet-i Fünûn*'dan ilk tanıdığı Cenap Şehabettin olur.

54. *Server-i Fünûn* dergisinin parlak kadrosu, Batı edebiyatından, Fransız klasiklerinden oldukça etkilenmişlerdir. Onlar, Batı edebiyatı okuyarak büyümüş bir neslin üyeleridir.

55. Dünya edebiyatı yazmak isteyen Halit Ziya, Sanskrit edebiyatı üzerine yazmaya başladığında Reji tarafından Hint felsefesinden bahsetmesi sebebiyle, “maddiyun mesleğini yaymakla” suçlanır. Suçsuz olduğu anlaşılınca da Sanskrit edebiyatı üzerine yazdıklarını ateşe verir.

56. *Kırk Yıl*'da İstanbul'daki Osmanlı Bankası baskınından o sabah karnı ağrıdığı için işe gitmediğinden kurtulduğunu söyler.

57. Bu sıralarda henüz 1 yaşındaki oğlu Sadun'u kaybeder.

Mai ve Siyah ile Aşk-ı Memnu

58. *Servet-i Fünûn*'da önce *Mai ve Siyah* (1896), daha sonra *Aşk-ı Memnu* (1899) tefrika edilir.

59. *Mai ve Siyah*'tan *Kırk Yıl*'da şöyle bahseder: “Bunu başka türlü tasarladım. O zamanın hayatından, idaresinden, memlekette teneffüs edilen zehirle dolu, havadan acılı, hastalıklı bir genç, kısacası devrin bütün hayal kuran yeni nesli gibi bir bahtsız tasvir etmek istedim ki ruhum bütün acılarını haykırınsın, coşkun bir delilikle çarpınsın ve bütün emelleri parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi silinip uçunca o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atınsın.”

60. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre Halit Ziya “romancı” tabiatlıdır, adeta roman yazmak için doğmuştur. Tanpınar, *Mai ve Siyah*'ın başkahramanı Ahmet Cemil'le hayali bir konuşma gerçekleştirdiği *Ahmet Cemil'le Mülakat* adlı yazılar kaleme almıştır.

61. *Servet-i Fünûn*'un sahibi Ahmet İhsan Tokgöz, Halit Ziya'nın tefrikaları için şunları söyleyecektir: “Halit Ziya Bey o muharrirlerdendir ki bir makalenin altında imzaları görüldüğü gibi insanın kalbinde derhal ‘Güzel bir şey okuyacağım!’ inancı gelir!”

62. *Aşk-ı Memnu*, bireyin iç çatışmalarını işlemesiyle Türk edebiyatında ilk modernist romanlardan sayılır. Dönemin romancıları üzerindeki etkilerini ardılı sayılacak Mehmet Rauf'un *Eylül*'ü kaleme almasıyla belli olur. Mehmet Rauf, *Aşk-ı Memnu*'nun üzerindeki tesiri hakkında şunları söyler: “Hiçbir zaman yazar bizi bir kişi ve olayla bu kadar ciddi, samimi olarak ilgilendirmemişti. Çünkü hiçbirisini bu çözümleme başarısıyla yaşatamamıştı.”

63. Halit Ziya romanlarında “para”nın yeri mühimdi. Onunla alınacak, gidilecek, yapılacak “şey”ler, kahramanların hayallerini süsler. Bu da kahramanlara yeni “rol”ler vermiştir der.

64. Romanlarında bir diğer mühim mesele ise “kırık hayatlar”dır. Oğuz Atay, Halit Ziya'nın romancılığından nasıl etkilendiğini anlatırken şunları söyler: “Halit Ziya hep kırık hayatları anlatmıştır. Yani, benim bugünkü deyimimle ‘tutunamayanlar’ı anlatmıştır. Hayata tutunamayan, hayat karşısında genellikle hayal kırıklıklarına uğrayan insanların dramını vermiştir. Bu yüzden onu kendime yakın buluyorum.”

Yeşil Yurt Özlemi

65. *Servet-i Fünuncuların* Yeşil Yurt projesi, istibdattan kurtulmak için Yeni Zelanda'ya gitmek istemeleriyle başlar. Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit gibi isimler de bu projeye dahildir. Yeşil Yurt projesi, Yeni Zelanda'ya gitmek istemekle başlasa da önce Manisa'da bir köy hayaline, oradan da İstanbul'da bir kasaba hayaline dönüşür. Halit Ziya anılarında bu durumdan şöyle bahseder: “Hüseyin Cahit'in *Hayat-ı Muhayyel* kitabına edebiyat cihanında daima hazaretini muhafaza edecek olan

Yeşil Yurt herkesçe bilinen bir hulya yuvasıdır. O zaman yaşayabilmek için mevcudiyetini mutlaka bir ümide bağlamak ihtiyacında olan ve nihayet bütün manasile bir şair olan Fikret için bu hülyanın adeta maddiyet, fiiliyet kesbetmiş bir hakikat kuvvetini almasına hiç şaşmamıştık; fakat bunun peşine aramızdan başka takılanlar da olduğuna bakınca, ben kendi kendime, acaba onu oyalamak, hayalinde açılan ümid dünyasını söndürecek bir hakikat nefesi üfürmüş olmamak için mi mümaşat ediyorlar diye düşünür, ve nihayet müşvik bir dostluk demek olan bu işfali mazur, hatta makbul bulurdum. Nihayet anlaşıldı ki onun sekri havasının intişarı dairesine girerek onlar da sarhoş olmuşlardır.”

66. Sadun'u kaybeden Halit Ziya, daha sonra 6 yaşındaki kızı Güzin'i kaybeder. Biraz sonra da babası Hacı Halil Efendi vefat eder. Güzin'in acısını unutmak için Büyükkada'ya taşınır.
67. 1908'e kadar hiçbir şey yayımlamaz. 1905'te oğlu Bülent doğar ve Yeşilköy'e taşınırlar. Bu sırada Halit Ziya, İttihat ve Terakki Fırkası'na girmiştir.
68. 1908'den sonra hükümetin Reji'deki temsilcisi olur.
69. Darülfünûn'da Batı edebiyatı tarihi kürsüsü açılmıştır ve başına Halit Ziya geçer, burada Hikmet-i Bedayi dersleri verir.
70. II. Meşrutiyet'ten sonra *Servet-i Fünûncular* tekrar toplanmak istese de bu gerçekleşmez.
71. Sultan Reşat padişah olduğunda Halit Ziya 1909'da Mabeyn Başkatipliği'ne getirilir.
72. 4 sene sarayda kalan Halit Ziya okuma ve yazmakla hiç ilgisi kalmadığını söyler.
73. Balkan Harbi'nin sıkıntılarını gidermek için Bükreş'e, barış için Paris'e gönderilir (1913).
74. Bütün bu işlerden sonra karaciğerinden rahatsız olduğu için Sultan Reşat tarafından Viyana'ya yollanır, Fransa'da savaşın patlamasına çok az kala zar zor memlekete döner.
75. 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Almanya'ya inceleme yapması için gönderilir. Sekiz ay da burada kalır.
76. Cumhuriyetten sonra Yeşilköy'deki evinde kitaplarıyla vakit geçirir. Romanlarını sadeleştirir.

77. Son romanı *Nesli-i Ahir* (1908-9) *Sabah* gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanır.
78. Hayatının son senelerinde oğlu Halil Vedat'ın işlerini halletmek için gider. 1937'de Tiran Elçiliği Başkatipliği oğlu Halil Vedat 33 yaşında ölür.
79. Halit Ziya bu kayıptan sonra kendini ölü kabul eder. Sanat hayatının 55. yılı kutlamasında Eminönü Halkevi'nde düzenlenen merasimde ona yöneltilen "Bundan sonraki tasavvurunuz nedir?" sorusuna şöyle yanıt verir: "Bundan sonra denenebilecek bir mesafe kalmamıştır."

80. 27 Mart 1945'te vefat eder. Tabutu Yeşilköy'deki köşkünden alınıp Bakırköy Camii'ne getirilir. Bakırköy Kartaltepe Mezarlığı'nda oğlunun yanına gömülür. Halit Fahri ve Rıza Tevfik mezarı başında hitabeler okur.

Türk romanına dil ve üslup kazandıran yazar.

Halid Ziya Uşaklıgil

Uşaklıgil, Servet-i Fünun döneminde roman ve hikaye türünün en önemli isimleri olarak öne çıktı, edebiyat otoritelerince Türk edebiyatında batılı anlamda ilk romanları kaleme alan yazar olarak gösterildi

Bazı eserleri

Roman:
"Sefile", "Nemide", "Bir Ölünün Defteri", "Ferdî ve Şürekası", "Mal ve Sıyah", "Kırık Hayatları", "Aşk-ı Memnu", "Nesi-i Ahir"

Hikaye:
"Bir İzdıvacı Tarlı-İ Musakası", "Bir Muhtarın Son Yaprakları", "Küçük Filizler", "Bir Yazın Tarlı", "Solgun Demet", "Sepette Bulunmuş", "Bir Hikaye-i Sevdâ", "Hepsinden Acı", "Onu Beklerken", "Aşka Dair", "İhtiyar Dost", "Kadın Pencesi"

Ged Yazıları:
"Almanya Mektupları", "Alman Hayatı"

1866 İstanbul'da dünyaya geldi

1884 Tefik Nevzad ve Bıçakçızade Hakki'yle "Nevruz" dergisini çıkarmaya başladı

1896 Recaizade Mahmut Ekrem aracılığıyla Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katıldı

Darülfünun'da Batı edebiyatı tarihi ile estetik dersleri verdi

1909-1912 Mabeyin Başkâtibi olarak sarayda görevlendirildi

Başkâtipliğin ardından Ayan Meclisi üyesi oldu

1925 "Aşk-ı Memnu" eserini yayımladı

1945 Modern Türk edebiyatına damga vuran yazar, 27 Mart'ta hayatını kaybetti

